

Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga

Lipooti Fakata'u

2014

31 Ma'asi 2015

‘Eiki Minisita
Ngaahi Kautaha ‘a e Pule’anga
Potungaue ma’a e ngaahi Kautaha ‘a e Pule’anga
NUKU’ALOFA

‘Eiki Minisita

‘Oku ou fiefia ke fakafofonga’i atu ‘a e Kau Talekita ‘o e Poate ‘i hono fakahoko atu ‘a e Fakamatala Fakata’u mo e Ngaahi Fakamatala fekau’aki mo e ta’u fakapa’anga ki he ‘aho 31 ‘o Tisema 2014, ‘a e Pangike Langa Fakalakalaka ‘o Tonga ‘a ia ‘oku fiema’u ‘o fakatatau ki he Lao ‘a e Pangike Langa Fakalakalaka ‘o Tonga 2014 Kupu 18 (6) pea mo e Lao ki he Potungaue ‘a e ngaahi Kautaha ‘a e Pule’anga 2002 Kupu 20 (1).

Faka’apa’apa atu

Lord Matoto
Sea

KANOTOHI

Puipuitu’a pea mo e Kaveinga Ngaue3
‘a e Pangikee

Kau Talekita ‘o e Poate ‘a e Pangikee4

Fakamatala mei he Sea ‘o e Poate
‘o e Kau Talekita 20145

Fakama’opo’opo ‘a e Talekita Pule
‘o e Pangikee6

Ngaahi Ola Fakapa’anga
fakata’unima.....10

Lipooti ‘a e Kau Talekita ki he
Ma’u ‘Inasi.....11

Fakamatala ki hono tali ‘o e Fakamatala
Fakata’u ‘a e Pangikee.....13

Lipooti ‘a e ‘Atita ki he Fakamatala
Pa’anga Fakata’u ‘a e Pangikee.....14

Fakamatala Pa’anga Fakata’u ‘a e
Pangikee.....16

Fakamatala fakaikiiki fekau’aki mo e
Fakamatala Pa’anga ‘a e Pangikee.....20

Ko e Fa’unga Pule ‘o e Pangikee.....54

Ko e Kau Pule ‘i he Ngaahi
Va’a ‘a e Pangikee55

PUIPUITU'A

Na'e fokotu'u 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 'i he 'aho 1 'o Sepitema 1977 'i he malumalu 'o e Lao 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 1977 pea fakatahataha'i 'i he malumalu 'o e Lao ki he Ngaahi Kautaha 1995 pea na'e toe lesisita 'i he 2001. Na'e toe vakai'i mo tali e Lao 'a e Pangike Fakalakalaka 'o Tonga 'i he 2014.

'Oku tu'utu'uni 'e he Lao 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 2014 'a e fatongia 'o e Pangike, 'oku fakama'opo'opo ia ko hono hakeaki'i 'a e fakalakalaka fakasosiale mo faka'ekonomika 'a e kakai mo e ngaahi ngaue'anga 'i Tonga 'o fakafou 'i ha ngaahi nã mo e fale'i fakapisinisi 'a ia 'oku fakahoko 'i ha ngaahi founa fakapangike fakapolofesinale pea fakapapau'i 'oku totongi fakafoki mai 'a e ngaahi nã 'Oku lolotonga fakalahi 'a e ngaue mo e ngaahi sevesi 'a e Pangike ke fakakau e ngaahi ngaue fakakomesiale. 'Oku amanaki ke fakakakato 'I loto he mahina 'e 3.

Koe Pangike 'oku ma'u sea kakato ia 'e he Pule'anga Tonga talu mei he 1998. 'Oku tokanga'i 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangikee 'e he Poate 'a ia 'oku memipa ai 'a e kau Talekita 'e toko 5. 'Oku kau he Poate 'a e Talekita Pule ne fokotu'u mei he Pule'anga 'a ia ko hono fatongia ko hono fokotu'u mai mo fakahoko 'o e ngaahi ngaue pea mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue kotoa pe pea mo hono siofi faka'aho 'a e anga hono fakalele 'o e Pangike. #

VISIONE TAUMU'A NGAUE

Ke 'iloa ko e ngaue'anga lelei 'i Tonga 'i hono fakahoko 'a e ngaue fakapa'anga ki he fakalakalaka mo e ngaue fakakomesiale 'aki 'a e ngaahi founa fakapangike fakapotopoto, ke a'usia 'a e ngaahi fiema'u 'a e kasitoma 'i he founa mo'oni mo totonu pea ke kei ma'u mo e tupu foki.

MISIONA TAUMU'A NGAUE

Tukupa ke taukave'i mo hakeaki'i 'a e fakalakalaka faka'ekonomika mo fakasosiale 'a Tonga, 'aki 'a e tu'unga fakahoko ngaue ma'olunga mo feongoongoi fakapotopoto taha 'i he'ene sevesi ngaue fakapangikee fakalakalaka mo fakakomesiale, lolotonga ko ia 'oku ma'u pe tupu lelei ko e Ngaue'anga Fakapangike lelei.

KAU TALEKITA 'O E POATE KI HE 'AHO 31 TISEMA 2014

LORD MATOTO

Talekita Pule Malolo 'a e Pangikee mo e Minisita
Pa'anga moe Palani Fakafonua Malolo.
Fokotu'u ia ko e Sea 'o e Poate 'i Fepueli 2013.

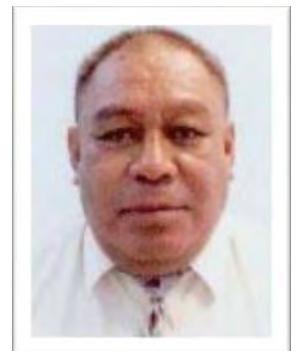
PAULA TAUMOEPEAU

Ko e tangata Pisinisi pea na'a ne
hoko ko e talekita 'o e Poate 'a e
Kau Talekita 'i Sepitema 2009.

LEPAOLA VAEA

Tokoni Pule 'i he Potungaue Tanaki Pa'anga .
Na'a ne hoko ko e Talekita 'i Fepueli 2014.

TEVITA LAVEMAAU

Na'a ne hoko ko e Talekita 'i Sanuali 2014 pea
fakafisi 'i Novema 2014. Ko e Minisita ki he
Potungaue Tanaki Pa'anga.

LETA HAVEA KAMI

Na'a ne hoko ko e Talekita Pule 'a e
Pangikee moe Pule Lahi 'i Sepitema
2013.

FAKAMATALA MEI HE SEA 'O E POATE 'A E KAU TALEKITA 2014

'Oku ou fiefia ke fakahoko atu 'a e ola na'e a'usia 'e he Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga ki he ta'u 'o 'osi ki he 'aho 31 Tisema 2014. Neongo e faingata'a 'a e tu'unga faka'ekonomika 'a Tonga na'e kei lava pe 'e he Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 'o ma'u ha ola lelei ma'ae Ma'u 'Inasi lolotonga e ta'u.

Na'e lahi e ngaahi momeniti fakakolooa he ta'u ni kae'uma'a hono ngaahi pole. Neongo koe ta'u 'o e liliu, ka na'a mau fakalakalaka lahi 'aupito 'i he ngaahi me'a lahi.

Na'e lipooti 'e he Pangikee 'a e tupu haohaoa hili 'a e tukuhau ko e \$1.414 miliona fakahoa ki he \$1.530 miliona 'i he Patiseti 2014 pea mo e \$1.637 miliona 'i he ta'u 2013. 'Oku holo'aki 'e 13.7% mei he ola 'o e 2013.

Ko e ola fakafiefia eni pea na'e malava 'a hono a'usia 'e he Pangikee 'a 'ene taumu'a ngaue pea mo e ola lelei ko eni makatu'unga 'i he ngaahi founga ngaue lelei 'a e Pangikee ki hono tokanga'i 'o e ngaahi nō pea mo e lelei ko ia 'a hono totongi fakafoki 'o e ngaahi nō.

'I he kamata'anga 'o e ta'u, ne pole'i kimaoutolu hiliange 'a e maumau'i 'e he Saikolone ko Ian 'a e 'Otu Ha'apai 'i Sanuali 2014. Koe'uhi ko e maumau lahi na'e hoko ki he ngaahi motu lalahi, na'e tali ai 'e he Pangikee ke ta'ofi hono hilifaki 'o e totongi tupu, totongi ngaue mo e totongi fakafoki noo ki he kau kasitoma kotoa 'o Ha'apai mei Sanuali ki Ma'asi 2014. Na'e fe'unga katoa mo e \$84,603 mei he totongi tupu mo e totongi ngaue ne ta'ofi ki he mahina 'e 3 pea fe'unga mo e \$379,431 ko e totongi noo. Na'e hokohoko atu pe ta'ofi 'o e totongi fakafoki noo mei he kau kasitoma 'oku nau totongi pa'anga pe 'enau noo ki ha toe mahina 'e 3 'o a'u ki Siulai 2014 lolotonga ko ia ko e ngaahi noo 'oku totongi mei he to'o vahenga na'e kamata leva 'enau totongi fakafoki 'enau ngaahi noo.

'I Sepueli 2014, na'e tu'utu'uni ai 'e he Pule'anga ke fakatau atu 'a e 40% 'o hono sea he Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga. Na'e fakatupunga heni hono totongi kakato 'e he Pangike hono sea mei he Tupu 'oku tauhi ki he \$14.0 miliona pea toe alea'i ke fakamahu'inga'i fakalelei 'a e ngaahi sea. Na'e hokohoko atu 'o a'u ki Sune 2014 'a e alelea 'a e Pule'anga mo e Kautaha na'a nau tali ke fakatau e sea pea mo e fakatoto 'a e Pangike Pule Fakafonua 'a Tonga. Na'e faka'ohovale ki he Pule'anga 'a e holomui e Kautaha na'e teu ke ne fakatau e sea pea ko hono ola ko e 'ikai fakahoko e fakatau e sea mo hono 'omai e pa'anga ke noo atu 'ikai ha totongi tupu.

'Oku hokohoko lelei ai pe 'a e fengaue'aki fakataha mo vaofi 'a e Pangikee moe Pangike Pule kae'uma'a foki 'a e ma'u 'inasi, ko e Pule'anga Tonga.

Na'e toe vakai'i pea tali e lao 'o e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 'i he 2014 ke fakangofua e Pangikee ke ne fakahoko e ngaahi ngaue fakakomesiale 'o kamata 'i he 2014 'o a'u ki he ta'u 'e 4 - 5 ka hoko mai. 'I he taimi tatau, 'oku kei tauhi pe 'e he Pangikee hono fatongia ke 'oatu e ngaahi ngaue fakapangike ki he langa fakalakalaka neongo e si'isi'i e pa'anga ki he fatongia kehe.

Na'e tali 'e he Ma'u 'Inasi (Pule'anga Tonga) mo e Poate Kau Talekita 'o e Pangikee hono vakai'i 'o e tu'unga lelei 'a e ngaue 'a e Pangikee fekau'aki mo hono hala fononga he kaha'u 'a ia ne fakapa'anga fakataha ia 'e he Pangikee mo e Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IFC) ke fakalahi e ngaahi ngaue mo e sevesi 'a e Pangikee ki he ngaahi ngaue fakakomesiale kakato 'o kamata 'i he ta'u 2014.

Ke hu'u fakataha mo e ngaahi palani taimi loloa 'a e Pangike, na'e fakalahi e ngaahi sevesi fakapangike ke fakakau ai e ngaahi ngaue mo e sevesi fakakomesiale ke hoa mo e ngaahi faingamalie he maketi. Na'e kamata e 'Akauni Sieke pea mo e 'Ovatulafu 'i Siulai 2014 pea koe Fakafetongi Pa'anga Muli mo e Ngaue Fakapangike ma'ae ngaahi kautaha 'a e Pule'anga mo e ngaahi Potungaue 'a e Pule'anga ke kamata fakahoko ia he ta'u 2015 pea hokohoko atu ai.

Na'e tuku ki tu'a 'e he Pule'anga 'ene ngaahi ngaue fakapa'anga 'i 'Eua mo Ha'apai 'o fakafou atu 'i he alepau fakafongia mo e Pangikee ke kamata mei Siulai 2014. Ko e alepau fakafongia mo e Pangike Westpac 'o Tonga fekau'aki mo 'ene ngaahi ngaue 'i 'Eua mo Ha'apai ne toe fakafou 'ou ia 'i he konga hono ua 'o e ta'u 2014 ki ha toe ta'u 'e 1.

Ko e fakatoto 'a e kau Polisi 'o e kaiha'a 'i he Pangikee 'i he 2009 'oku te'eki ke solova, 'oku tokanga ki ai e Pangikee koe'uhi kuo 'ova he ta'u 'e 5 mo e 'ikai pe ha ola. Kuo 'osi tuku atu 'e he Pangikee ha me'a'ofa \$20,000 ki ha fakamatala 'e ala ma'u ke faka'ilo ai ha taha, ka 'oku te'eki ai ha ola lelei. 'Oku 'ikai mateuteu 'a e Pangike ki he tu'unga ta'epau ko eni pea 'oku fakakaukau ke holomui mei he me'a'ofa kuo tuku atu pea tapuni mo e me'a ni.

'I he kamata'anga 'o e ta'u fakapa'anga 'i Siulai 2014, na'e fakavave e Pule'anga 'o fokotu'u ha sino'i pa'anga fakalelei faka'ekonomika 'a e Pule'anga kae tokanga'i 'e he Pangikee ke tokoni ki hono fakalakalaka e ngaahi pisinisi taautaha 'aki ha'a nau noo mei ai 'i ha totongi tupu ma'u-lalo. Neongo 'e fe'auhi hangatonu eni mo e ngaahi ngaue 'a e Pangikee pea mo e totongi hono tokanga'i e sino'i pa'anga 'oku 'ikai ke ma'u ai e fakamole 'a e Pangikee, ka 'oku fie ngaue fakataha pe Pangike ke a'usia 'a e taumu'a 'a e Pule'anga.

'Oku hokohoko atu ai pe 'a e poupu 'a e Pangikee 'aki hono siponisa 'a e ngaahi ngaue 'a e kakai ki hono langa'i hake 'a e mo'ui lelei, ako, sipoti mo e fakalakalaka 'a e kakai.

'I he ta'u 2015 'e hoko atu pe fakalahi e ngaahi ngaue mo e sevesi 'a e Pangike tautefito ki he fetongi pa'anga muli mo e pisinisi fakavaha'apule'anga. 'e hoko atu pe 'i he ta'u 2016 mo e 2017 'o 'au ki ha taimi kuo lele fakakomesiale kakato.

'Oku tui 'a e Poate 'a e kau Talekita mo e Kau Pule 'oku kei malava 'e he Pangikee ke fakahoko 'ene ngaahi palani fakapisinisi mo e taumu'a ngaue. 'E kei ma'u 'e he Ma'u 'Inasi ha tupu lelei mei he'ene inivesimeni pea feinga ke toe fakalaka ange pea mo e tupu lelei 'a e Pangikee. 'Oku hoko atu pe taumu'a 'a e Pangikee ke 'oatu ki he kakai 'o Tonga 'a e sevesi fakapangike lelei taha 'i he totongi ma'ama'a mo'oni.

'Oku ou fiefia lahi ke fakamalo'ia 'a e ngaue lahi mo e tukupa 'a e Kau Pule 'o e Pangikee kae'uma'a 'a e Kau Ngaue ke ma'u ai ha ola lelei he 2014. 'Oku 'oatu foki 'a e fakamalo ki he Poate 'a e Kau Talekita koe'uhi koe ngaahi ngaue lavame'a ki hono tataki 'a e ngaahi taumu'a ngaue 'a e Pangikee 'o makatu'unga ai hono a'usia 'a 'ene ngaahi taumu'a ngaue ki he ta'u.

'Oku ou 'oatu foki mo e fakamalo ki he Pule'anga 'a ia koe fakafongia ia 'o e kakai 'o Tonga pea ko e Ma'u 'Inasi ia, ke si'isi'i hokohoko atu ho'o mou tokanga mo poupu ki he Pangikee.

Ko hono faka'osi, ka ko e me'a mahu'inga taha ko 'eku fakamalo loto hounga ki he kau Kasitoma koe'uhi ko 'enau falala mo poupu ki he Pangikee. 'Oku mau 'amanaki ke ngaue vaofi mo e kau kasitoma ke fakakakato 'enau fiema'u pea 'oku fakalahi mo e ngaahi ngaue faka-Pangike ke toe leliange 'i he ta'u 'e 2 ki he 3 ka hoko mai.

Faka'apa'apa atu

Lord Matoto
Sea 'o e Poate kau Talekita

FAKAMA'OPO'OPO MEI HE PULE LAHI 'O E PANGIKE

‘Oku hokohoko atu pe ‘a e fakakato ‘e he Pangikē Langa Fakalalakala ‘o Tonga hono fatongia ma’ae kakai mo e Ma’u ‘Inasi ‘aki e tupu ‘i he ta’u 2014 neongo e fuoloa mai e mamalie tu’unga faka’ekonomika ‘o Tonga.

Ko e ola fakapa’anga fakakatoa ki he ta’u 2014 na’e fakafiemalie pe lolotonga e ta’u fainga-

ta’a ko eni pea na’e malava ia he ngaue malohi mo mateaki ‘a e kau pule mo e kau ngaue ‘a e Pangikē. Na’e fakamamafa ai pe ngaue ‘i he ngaahi fatongia fakalalakala ‘a e Pangikē kae’uma’a ‘a e ngaahi sekitoa tefito kehe ‘o fakafou atu hono ngaahi va’a ke feau e fie-ma’u fakapa’anga ‘a e kau kasitoma. ‘Oku ‘alu fakataha eni pea mo e pule’i lelei ‘o e ngaahi fakamole ne malava ai ‘e he Pangikē ke fakalahi ‘ene tupu lolotonga ko ia ‘oku ne fakahoko lelei ‘a hono ngaahi fatongia ki he kau kasitoma.

Na’e kamata tomua pe e ngaahi faingata’a he ta’u 2014 ‘aki hono laiki ‘e he Saikolone ko ‘Ieni (Fika 5) ‘a e ‘Otu Ha’apai he ‘aho 11 Sanuali 2014. Na’e maumau lahi e ‘ofisi ‘o e Pangikē ‘i Ha’apai ka na’e malava pe ke mau paasi he tēsi e ngaahi palani ‘a e Pangikē ki he fakatamaki mo e hokohoko lelei pe fakahoko fatongia ‘o ‘ikai ha uesia ‘aki e kamata pe fakahoko fatongia ‘a e Pangikē ‘i he ‘aho Monite 13 ‘o Sanuali 2014. Ko e ngaue fakalelei ki he ‘ofisi ‘o e Pangikē na’e kakato ia ‘i ‘Aokosi 2014 pea toe fakaava ki he kakai ‘i he ‘aho ‘i Sepitema 2014.

1. KO E FAKALUKUFUA ‘O E TU’UNGA FAKAPA’ANGA

(Ko e ngaahi fika kotoa pe ‘oku ‘i he Pa’anga Tonga)

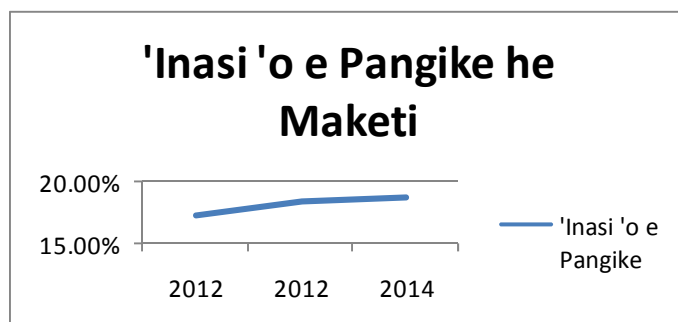
Ko e tupu haohaoa ‘osi tukuhau’i na’e \$1.414 miliona ki he mahina ‘e tahaua ‘o ngata ki he ‘aho 31 ‘o Tisema 2014 fakahoa ki he tupu ko e \$1.637 miliona ki he ta’u 2013. Ko e ola ko eni na’e tupu ia mei he ngaahi me’a ni:

- Fu’u lahiane e pa’anga ‘i he Pangikē pea ma’olunga ange ‘a e ngaahi totongi pa’anga.
- Na’e hiki hake e mole ‘i he ngaahi noo mei he \$0.389 miliona ‘i he 2013 ki he \$0.694 ‘i he 2014 ‘a ia ‘oku hiki’aki e \$0.305 miliona (78.4%).
- Na’e hiki hake e totongi tukuhau ‘i he pa’anga humai mei he \$0.269 miliona ‘i he 2013 ki he \$0.404 miliona ‘i he 2014 ‘a ia ‘oku hiki’aki e \$0.136 miliona (50.6%).

2. NGAHI PANGIKE FAKALOTOFONUA

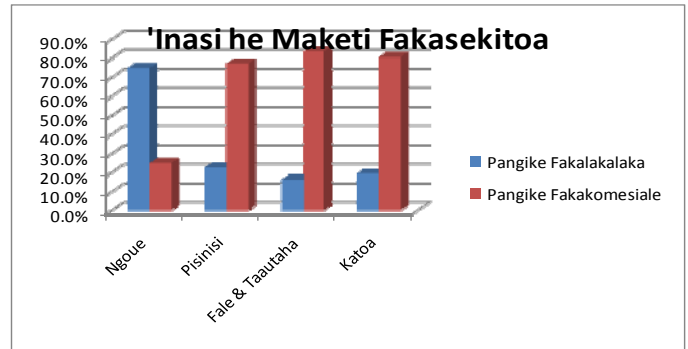
‘Oku lolotonga ‘I ai ‘a e ngaahi Pangikē Fakakomesiale ‘e tolu ‘i Tonga ni ‘aia ‘oku nau ‘i he malumalu ‘o e ngaahi Pangikē mei muli pe pule’i fakakonga pe mei muli. Ko e Pangikē Langa Fakalalakala ‘o Tonga ‘a e Pangikē pe ia ‘e taha ki he langa fakalalakala pea ‘oku ‘i he malumalu pe ‘o e Pule’angaa.

Ko e fakamatala fekau’aki mo e ‘inasi ‘o e Pangikē Langa Fakalalakala ‘o Tonga ‘oku fakahaa’ia atu ia he ngaahi kalafi ‘oku ‘oatu ‘i lalo. Fakatokanga’i ange ‘a e laka kimu’a ‘a e Pangikē Fakalalakala ‘i he ta’u ‘e 3 ko eni pea mo e holo ‘i he sekitoa noo fale mo e noo taautaha he ta’u 2014. ‘Oku ne fakahaa’i mai e lahi e ngaahi noo na’e hiki ki he ngaahi Pangikē Fakakomesiale he ta’u 2014. Ko e lahi ‘i he ngaahi noo ko ia ko e noo fale mo e noo taautaha.

'Inasi he sekitoa e nō

Ko e peseti e palanisi ‘o e nō ki he ngaahi sekitoa ‘oku ha atu ‘i lalo:

3. NGAHI SEKITO A 'O E NŌ

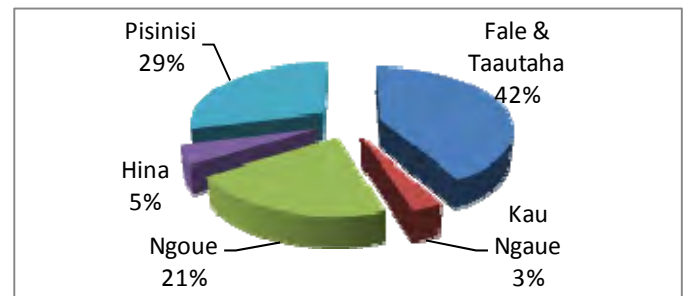
a) Ngaahi Nō

‘I he founa ngaue fakano fakapotopoto, na’e malava ai ‘e he Pangikē ke hiki hake ‘ene ngaahi nō ‘aki e \$4.0 miliona (8.45%) mei he \$47.3 miliona ‘i he 2013 ki he \$51.3 miliona ‘i he ta’u 2014.

Ko e hiki e ngaahi nō ‘i he 2014 na’e peseti pe 8.45% fakahoa ki he peseti ‘e 11.8% ‘i he 2013.

e) Nō na’e tali

Na’e hiki hake ‘a e ngaahi noo na’e tali ‘aki e \$0.4 miliona (2%) mei he \$18.9 miliona ‘i he ta’u 2013 ki he \$19.3 miliona ‘i he ta’u 2014. Ko e ngaahi noo fakasekitoa ‘oku ha atu ‘i lalo:

‘Oku hokohoko atu pe ngaue vaofi ‘a e Pangikē mo e kakai tefito ‘i he ngaahi sekitoa fakatupu koloa ke laka kimu’a ‘a e noo atu ko e makatu’unga ia ‘etau tokoni ki he fakalalakala faka’ekonomika.

Pa’anga No ‘a e Pule’anga

Na’e fakamo’oni e Pangikē ‘i he ‘aleapau mo e Pule’anga ke tokanga’i ‘a e Pa’anga Noo ‘a e Pule’anga ‘i ‘Aokosi 2014 ke noo atu ki he ngaahi sekitoa tefito fakafaingamalie e tupu e ngaahi sekitoa faka’ekonomika.

f) Ngoue/Toutai

Na’e hiki hake ‘aki ‘a e \$0.48 miliona (12.9%) mei he \$3.69 miliona ‘i he 2013 ki he \$4.18 miliona ‘i he 2014. Ko e hiki eni na’a mau ‘amanaki ki ai hiliange ‘a e kakato ‘a e fokotu’u e misini ‘ea mafana, misini faka’ahu mo e misini ke tokoni ki hono uta atu ‘o e fua ‘o e ngoue ki tu’apule’anga. Ka neongo ia, koe hiki \$0.48 miliona ko eni ‘oku si’isi’i ange ia he hiki \$1.15 miliona ‘i he 2013. Ko e la’ala’aa loloa he 2014 na’e kaungatonu ki he hiki si’isi’i ko eni.

Ko e katoa ‘o e lahi e nō ki he ngoue na’e \$5.56 miliona ‘i he 2014 ‘a ia ko e peseti ‘e 10.48% ia ‘o e lahi katoa e nō ‘a e Pangikē. Ka neongo ia, na’e hiki ‘aki e peseti ‘e 14.60% mei he \$4.86 miliona mei he 2013 ki he \$5.56 miliona ‘i he 2014.

FAKAMA'OPO'OPO MEI HE PULE LAHI 'O E PANGIKEE

h) Hina

Na'e hiki 'a e tokolahi 'o e kau ngoue hina na'a nau kau he to'u too hina 'o e 2014 kae'uma'a e lahi e nō mei he \$0.6 miliona 'i he 2013 ki he \$0.9 miliona 'i he 2014. Neongo na'e uesia 'e he la'ala'aa fuoloa 'i he 2014 'a e ngoue hina , ka 'e hoko atu pe 'i he kaha'u 'a e tokoni'i 'e he Pangikee 'a e fakalalakala 'o e hina he 'oku tokoni ki he tu'unga faka'ekonomika. 'Oku kei fiema'u pe ngaue vaofi 'a e Pangikee, Potungaue Ngoue mo e Potungaue Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue 'i he hokohoko atu hono pukepuke 'o e fa'ahinga ngoue ni.

i) Ngaahi Ngaue mo e Pisinisi

Ko e katoa e lahi e pa'anga na'e nō atu 'i he ta'u 2014 na'e \$5.7 miliona fakahoa ki he \$5.8 miliona 'i he 2013 'a ia 'oku holo'aki 'a e \$0.1 miliona (1.8%). Ko e holo ko eni 'oku tupunga mei ai e uesia 'e he noo pisinisi \$1.5 miliona ne tali 'i he pa'anga noo 'a e Pule'anga 'oku tokanga'i 'e he Pangikee. Ka neongo ia ko e ngaahi faingamalie ke nō atu ki he sekitoa fakakomesiale 'oku laka kimu'a fakahoa ki he 2013 fakatautautefito ki he sekitoa fakapule'anga mo e ngaahi pisinisi iiki mo lotoloto pea 'e hokohoko atu hono tokangaekina 'e he Pangikee. 'Oku hokohoko atu pe 'a e ngaahi faka'eke'eke mei he kau kasitoma pisinisi 'a e ngaahi Pangike Fakakomesiale ke 'omai honau mo'ua ki he Pangikee. 'Oku fakakaukau'i pe 'e he Pangikee ha ngaahi kole nō 'oku 'i loto pe 'i he'etau tu'utu'uni ngaue pea mo e ngaahi nō lelei.

Ko e katoa 'o e lahi e nō ki he sekitoa pisinisi na'e \$21.3 miliona 'i he 2014 'a ia ko e peseti 'e 41.59% ia 'o e lahi katoa 'o e nō 'a e Pangike. Ko e sekitoa pisinisi na'e hiki 'aki \$3.6 miliona (20.3%) mei he \$17.7 miliona 'i he 2013.

k) Nō Fale & Taaataha

Na'e kei hoko pe nō fale mo e nō taaataha ko e lahi taha he pa'anga na'e nō atu he Pangikee 'i he 2014 pea toe lahi taha he lahi katoa e nō 'a e Pangikee.

Ko e katoa e lahi e nō atu ki he nō fale mo e nō taaataha 'i he 2014 na'e \$8.1 miliona fakahoa ki he \$8.6 miliona 'i he 2013. Ko e holo 'aki e \$0.5 miliona (6.1%).

Ko e katoa 'o e lahi e nō ki he sekitoa Fale & Taaataha na'e \$21.9 miliona (42.62%) 'i he 2014. 'a ia ko e peseti 'e 41.59% ia 'o e lahi katoa 'o e nō 'a e Pangike. 'Oku 'ata mei heni e lahi e fiema'u noo 'I he sekitoa ni fakahoa ki he ngaahi sekitoa fakatupu koloa.

l) Nō 'a e Kau Ngaue

Ko e katoa 'o e ngahi nō ki he Kau Ngaue na'e 'i he \$2.5 miliona (4.95%) ki he 2014. Ko e katoa e nō ki he Kau Ngaue ki he 2014 ko e \$0.53 miliona 'a ia na'e laka hake ia 'i he patiseti ko e \$0.50 miliona.

m) Nō ki he 'Otu motu

Ko e ngaahi noo ne tali ki he 'Otu Motu na'e fe'unga mo e \$5.3 miliona 'a ia koe 27.6% 'o e ngaahi na'e tali 'i he 2014. Ko e hiki hake 'eni mei he \$5.1 miliona 'i he 2013.

4. KO E NGAHI TAKETI MO E ME'AFUA

a) Tokanga'i e Tu'unga Ta'epau e Nō

'Oku hoko atu pe hono ngaue'aki e founa ngaue fakapotopoto ki hono tokanga'i e tu'unga ta'epau e nō 'o fakataumu'a ke tauhi 'a e tu'unga lelei e ngaahi nō.

Ko hono fakakalasi e nō ko e me'angaue mahu'inga ia 'i hono vakai'i 'a e tu'unga lelei 'o e ngaahi nō lolotonga 'a e ta'u.

c) Lahi e Pa'anga Ngaue

'Oku hoko atu pe hono fakamalohi'i 'e he Pangikee Pulee 'a e fua ki he lahi e pa'anga ngaue ke 'i he peseti 'e 5% ke fakapapau'i 'oku 'i ai ha pa'anga fe'unga. Ko e fua ki he lahi e pa'anga ngaue 'a e Pangikee he faka'osinga 'o Tisema 2014 na'e 32.66%.

f) Nō Totongi Tomui

Ko e ngaahi nō totongi tomui na'e lekooti 'i he peseti 3.39% 'i he 2014 fakahoa ki he taketi ko e peseti 'e 4.5%. Ko e hiki hake eni 'o e fua ki he nō totongi tomui ko e peseti 'e 2.3% 'i he ta'u 2013.

Ko e taketi ki he lahi 'o e 'akauni nō tomui ki he ta'u 2014 na'e 570. Ka neongo ia, ko e lahi e 'akauni totongi tomui na'e 651. Ko e uesia 'a e la'ala'aa loloa he 2014 fakataha mo e saikolone ko 'Ieni na'e kaungatonu ki he hiki 'o e totongi tomui.

'Oku hoko atu pe ako 'a e Pangikee ki hono tokangaekina 'o e nō totongi tomui mo e anga hono vakai'i 'o e ngaahi nō fo'ou ke toe leleiangae 'a e nō totongi tomui mo toe leleiangae hono tokanga'i 'o e ngaahi nō.

5) FAKAPA'ANGA

Ko e pa'anga lahi taha ki hono fakapa'anga e ngaahi nō 'a e Pangikee na'e ma'u mei he totongi fakafoki nō mo e ma'u'anga pa'anga kehe 'a e Pangikee. Ko e meimei peseti 'e 44.4% ia 'o e pa'anga 'oku fiema'u.

6) PA'ANGA 'OKU TOKANGA'I E HE PANGIKEE

'Oku tokanga'i 'e he Pangikee 'a e pa'anga noo 'a e Pule'anga Nu'usila, Pangike 'Esia, Fakataha'anga Fakasekelitali 'a e Pasifiki mo e Pule'anga Tonga.

7) TOENGA TUPU MEI NGAHI Nō

'Oku vakai'i fakakuata 'e he Pangikee 'a 'ene toenga tupu mei he ngaahi nō. 'Oku kau ai hono fakahoa 'a e 'avalisi e totongi tupu 'o e pa'anga 'oku nō atu moe 'avalisi 'o e totongi tupu 'o e pa'anga 'oku nō mai. 'I he faka'osinga 'o Tisema 2014, ko e toenga tupu mei he ngaahi nō na'e peseti 'e 7.05%. Ko e ola eni 'o e tupu fakalukufua 'osi tukuha'u'i ko e \$1.414 miliona mo e tupu mei he pa'anga 'a e Ma'u 'Inasi koe peseti 'e 6.97%.

8) TAKANGA'I E KAU NGAUE

a) Kau Ngaue

Ko e tokolahi e kau ngaue ko e toko 100 'i he 2014 fakahoa ki he toko 94 'i Tisema 2013. Ko e fakatokolahi ko eni 'o e kaungaue ke tokoni ki he fakalahi e ngaahi ngaue mo e sevesi 'a e Pangikee.

Ko e kau ngaue kuo fakafisi pe malolo mei he ngaue 'oku 'ikai ke fetongi leva ka 'oku fai hano toe vakai'i 'o e ngaue koia pe ko hano toe fokotu'utu'u fo'ou. Ka 'i ai ha fiema'u ki ha fetongi pea kuopau ke fakapapau'i kimu'a pea toki fakahu mai ha taha mei tu'a. Ko e kau ngaue na'e nofo na'e 'i he peseti 'e 7.22% pea ko e lesio 'o e tangata ki he fefine na'e 'i he 1 : 1.26.

Na'e fakafuofua ki he \$2,107,000 'a e vahenga 'o e kau ngaue ki he 2014. Ka neongo ia, ko e katoa fakamole he vahenga ki Tisema 2014 na'e \$2,050,032.

'Oku 'ata mei heni 'a e hiki hake e ngaahi ngaue 'i he 'elia kotoa 'o e ngaue 'a e Pangikee.

FAKAMA'OPO'OPO MEI HE PULE LAHI 'O E PANGIKEE

e) Polokalama Ako ma'ae Kau Ngaue

'Oku kei tukupa pe 'a e Pangikee ke teu'i e kau ngaue pea ke nau ma'u ha taukei fe'unga. Lolotonga 'o e ta'u, na'e fakahoko e ngaahi ako fakalotofale 'i he ngaue fakanō, founa talitali kakai, fakafepaki'i fe'aveaki e pa'anga 'uli pea mo e ngaahi me'a fakatekinikale 'a ia ne fakahoko pe 'e he kau Pule pea mo e kau ngaue 'a e Va'a Komipiuta 'a e Pangikee.

'Oku hokohoko atu pe hono fakalotolahi e kau ngaue ke nau ako ki ha faka'ilonga fakaako 'oku toe ma'olunga ange. 'Oku hoko 'a e ako ngaue he lolotonga 'a e ngaue mo e tokanga'i 'o e tokotaha ngaue ko e konga mahu'inga hono fakalalakala kimu'a 'a e 'ilo mo e poto 'a e tokotaha ngaue.

'I Me 2014, na'e fakahoko ai ha ako ki he kau pule 'e he Management Learning Associates Ltd 'o Nu'usila. 'I Me ki 'Okatopa 2014, na'e fakahoko ai e ako 'e he Hay Group 'o Nu'usila ki he kau ngaue 'o fekau'aki mo e fakamhu'inga'i e ngaue mo e sisitemi fo'ou ki he vakai'i ola e ngaue.

f) Pa'anga Vahenga Malolo

Na'e kamata 'i Siulai 2012 pea 'oku kei hokohoko atu ai pe 'a e totongi atu 'e he Pangikee 'a e peseti 'e 5% ki he Pa'anga Vahenga Malolo Fakafonua. 'I he 2014, na'e tali 'e he Pangikee ke hiki hake mei he 5% ki he 7.5% 'o kamata he 'aho 1 Sanuali 2015.

h) Talitali Kakai

Na'a mau hokohoko atu pe 'a hono fakaloloto 'a homau va pea mo 'emau kau kasitoma pea mo fekumi ki ha founa ke tauhi mo fakalaka ai pe kimu'a 'a e tu'unga 'o 'emau fakahoko fatongia pea ke mau lava 'o tokoni ki he ngaahi pisinisi mo e ngaahi fiema'u 'a 'emau kau kasitoma.

Na'e hokohoko atu 'a hono ngaue 'aki 'a e founa tali launga 'i he 2014. Na'e tanaki mai ai e ngaahi fakakaukau mei he kau kasitoma ki ha ngaahi me'a ke fai hano tokangaekina.

i) Fakapale Fakakuata

'Oku hokohoko atu pe 'i he 2014 'a e fakapale ki he tokotaha ngaue 'o e kuata. 'Oku fakataumu'a eni ke fakapale'i e tokotaha ngaue leleitaha lolotonga 'a e kuata. Fakataha mo ia, 'oku 'i ai mo e pale 'oku foaki 'e he Pule 'o e Pangikee 'i hono fakatokanga'i ha ngaue lelei lolotonga 'a e ta'u.

9) FE'AVE'AKI PA'ANGA

Neongo 'a e malohi 'a e tu'unga 'o e fe'au'auhi 'o e fe'aveaki pa'anga fakalotofonua, 'oku kei hoko atu pe 'a e fe'aveaki pa'anga fakalotofonua 'a e Pangikee. 'Oku hoko atu pe 'a e fe'aveaki pa'anga fakalotofonua moe Kautaha Digicel 'o ngaue'aki e telefoni to'oto'o.

10) NGAHI NGAUE FAKAKOMIPIUTA

'Oku hokohoko atu pe poupu mahu'inga 'a e tafa'aki Komipiuta 'a e Pangikee ki he ngaahi palani fakalahi e ngaue mo e sevesi 'a e Pangikee tautefito ki he ongo ngaue fo'ou ko eni ko e 'akauni sieke mo e 'ovatulafu ne kamata 'i Siulai 2014.

'I he ta'u ni ko e fuofua taimi ia ke pulusi 'e he ngaahi misini pulusi sieke he ngaahi va'a kotoa 'o e Pangikee tukukehe 'a e ongo Niua e ngaahi sieke 'a e Pangikee ki he ngaahi noo 'oku toho pea mo e totongi mo'ua. 'Oku tokoni 'a e Digicel ki he fakafehokotaki 'e he 'initaneti 'a e ngaahi misini fai pulusi 'i he ngaahi 'otu motu 'i tahi.

To e tanaki atu ki he ngaahi poloseki fakalahi fo'ou, na'e lava hono fakahu e pa'anga noo 'a e Pule'anga 'oku tokanga'i 'e he Pangikee ki he sisitemi pea na'e kamata lipooti ai pe.

Na'e malava hono fakafo'ou 'o e polokalama fakakomipiuta ke malu'i e vailasi mei he ngaahi polokalama komipiuta 'a e Pangikee 'i he tokoni 'a e kautaha polokalama komipiuta ko e Datec Australia.

Na'e fetongi foki mo e me'afaita na'e fokotu'u 'i he va'a 'i Vava'u 'aki e misini polokalama fakakomipiuta fo'ou. Na'e fakahoko eni 'e he kautaha Praesidia - Alliance ko e konga ia hono fakahoko pe 'i Tonga ni 'a e sevesi ko ia ko 'ene ma'ama'a ange pea faingofua e fetu'utaki.

11) KO E MALU'I

'Oku fe'unga pe 'a e tu'unga malu'i 'o e Pangikee fekau'aki mo e ngaahi nō. 'Oku 'i ai mo e tokanga ke 'i ai ha malu'i mo'ui 'akinautolu 'oku lahi hake 'enau nō 'i he \$40,000.00

Ko e polokalama malu'i 'o e Nō mo e Kautaha Malu'i Federal Pacific Ltd na'a ne malu'i 'a e nō 'a e tokotaha kotoa pe na'e nō 'o a'u ki he \$35,000 ('ikai kau ai ngaahi nō totongi tomui) pea si'i hifo e ta'u motu'a 'o e tokotaha nō he ta'u 70.

Kuo lahi foki 'a e ngaahi nō 'a e kakai kuo nau pekia kuo lava 'o totongi fakafoki mei he founa malu'i ko eni.

12) NGAHI 'OFISI 'A E PANGIKEE

Na'e fakalelei'i foki 'a e 'ulu'i 'ofisi 'o e Pangikee ke fakalahi e 'elia ki he kau kasitoma koe'uhi ke nau ongo'i fiemalie mo faingofua. 'Oku lahi e ngaahi loki ki he kau kasitoma pea mo e sipeisi 'i he kanita ke talitali ai kau kasitoma 'I ha 'ataakai 'oku fakakaume'a.

Na'e hoko atu mo hono tokanga'i mo fakalelei'i 'a e ngaahi 'Ofisi mo e fale 'a e Pangikee pea fakafuofua ko e lahi 'o e ta'u 'oku ala ngaue 'aki ai 'a e ngaahi 'Ofisi mo e fale 'a e Pangikee ko e ta'u 'e 35 ki he ngaahi 'Ofisi kae ta'u 'e 25 'a e ngaahi fale nofo'anga.

13) VA'A FALE'I FAKAPISINISI

Ko e Va'a Fale'i Fakapisinisi 'a e Pangikee 'oku ne fakahoko e poupu mahu'inga ki he Va'a Nō. 'Oku ne fakahoko e ngaahi ako pea tokoni'i taautaha ha fa'ahinga 'oku nau fiema'u tokoni.

14) KO E NGAHI FATONGIA 'O E PULE'ANGA

'Oku lolotonga tokoni'i fakapa'anga mai 'e he Pule'anga 'a e fakahoko fatongia 'a e ongo va'a 'o e Pangikee 'i he ongo Niua ('a ia ko e \$75K ma'a Niuafo'ou mo e \$75K ma'a Niuatopotapu).

15) HOUA NGAUE

Ko e houa ngaue angamaheni 'a e Pangikee ko e 8.30 pongipongi ki he 4.30 efiafi mei he Monite ki he Falaite. Ko e konga 'o e ngaahi palani fakalahi ngaue 'a e Pangikee, 'e kamata ava 'a e Pangikee he tokenaki kotoa 'o kamata 'i he kuata 'uluaki 'o e 2015. Ko e houa ngaue 'i he Tokenaki ko e 9.00 pongipongi ki he 1.00 ho'ata.

16) FAKATAHA FAKAFEITU'U

'I he 22 'Aokosi 2014, na'e tataki ai 'e he Pangikee 'a e fakataha fakata'u 'o e 2014 'a e ADFIP. Na'e fakaava 'a e fakataha 'e he Tokoni Palemia pea na'e 'i ai mo e Sea 'o e Poate, Kau Talekita mo e Kau Pule Lahi 'o e ngaahi Pangikee 'i Fisi, Ha'amo, Kilipati, Tuvalu, FSM, Palau, Tahiti mo Kuki 'Ailani. Ko e ADFIP 'oku 'i he malumalu kautaha 'a e ngaahi Pangikee Langa Fakalalakala 'i he Pasifiki.

17) FOKOTU'UTU'U KI HE KAHU'

Ko e konga hono fakalahi 'o e ngaahi ngaue mo e ngaahi sevesi 'a e Pangikee, ko e palani ki he ngaahi ngaue ki he fetongi pa'anga muli ke kamata 'i he konga 'uluaki 'o e 2015.

FAKAMA'OPO'OPO MEI HE PULE LAHI 'O E PANGIKE

'Oku ngaue vaofi ai 'a e Pangikee mo e Pangike Pule Fakafonua 'a Tonga 'i he'enau ngaahi tu'utu'uni ngaue ke fa'u'aki ha tu'utu'uni ngaue 'a e Pangikee ki he fetongi pa'anga muli mo e ngaahi pisinisi fakavaha'apule'anga.

FAKAMALO

'Oku ou fakamalo ki he ngaue mateaki mo faitotoivi 'a e kau pule pea mo e kau ngaue hono kotoa koe'uhi ko e tu'unga ne a'u ki ai e tupu 'a e Pangikee he 2014. 'Oku ou lau foki ko e koloa ke ngaue fakataha mo tataki 'a e kau ngaue 'o e 2014.

'Oku ou fakamalo ki he ngaahi tokoni kotoa mei he Potungaue ki he Ngaahi Kautaha 'a e Pule'anga, Potungaue Pa'anga mo e Palani Fakafonua pea mo e ngaahi Potungaue kehe 'a e Pule'anga ki ho'omou ngaahi tokoni na'e 'inasi ai 'a e Pangikee 'i he ta'u 2014. 'Oku 'ikai ala fakatataua foki a e ngaahi tokoni mei he Pule'anga, ko e ma'u 'inasi he Pangikee 'o malava ai 'e he Pangikee ke fakakakato 'a 'ene ngaahi taumu'a ngaue he 2014.

'Oku ou fakamalo atu ki he pou pou mo e 'ofa mateaki mai 'a e kau kasitoma mo 'enau falala mai ki he Pangikee lolotonga 'a e 2014. 'Oku malava 'e he Pangikee ke fakamahino atu, 'oku mau tokanga mo mahu'inga'ia 'i ho'omou ngaahi taumu'a ngaue mo e ngaahi ngaue fakapisinisi. Te mau hokohoko atu pe ke 'oatu ngaahi sevesi mahu'inga 'oku fiema'u 'e he kau kasitoma ke a'usia 'emau misiona ko e ngaue'anga fakaPangike lelei.

Ko e pole ki he Pangikee ke tauhi 'a e tu'unga lelei mo malohi 'o 'emau faifatongia, ngaahi sevesi, tu'unga 'i he maketi pea ke fakapapau'i 'a e laka ki mu'a pea mo ma'olunga ange 'a e anga 'o 'ene fakahoko fatongia ki he kakai, pea hokohoko 'ene tupu 'i he kaha'u mo tokoni lelei ki he ngaahi ngaue fakalakalaka.

Faka'osi, 'oku ou fie fakamalo foki ki he Sea, kau memipa kotoa 'o e Poate 'a e kau Talekita koe'uhi ko 'enau pou pou ma'u pe mo hono tataki 'o e Pangikee lolotonga 'a e ta'u.

Malo

Leta Havea Kami
(Pule Lahi 'o e Pangike)

NGAAHI OLA FAKAPA'ANGA FAKATA'U NIMA

Tupu mo e Mole TOP \$000'S	2010	2011	2012	2013	2014	Hiki/Holo 2013/2014
Tupu mei he ngaahi nō	4,632	4,537	4,603	4,511	4,706	4.3%
Fakamole ki he no mai e pa'anga	1,744	1,410	1,095	1,189	1,473	23.9%
Toenga tupu mei he ngaahi nō	2,888	3,127	3,509	3,322	3,233	-2.7%
Ngaahi totongi ngaue mo e komisoni	2,707	2,452	2,266	2,362	2,556	8.2%
Ngaahi pa'anga humai kehe	272	251	339	443	580	30.9%
Pa'anga talifaki ki he mole 'a e nō	361	133	383	389	694	78.4%
Mole 'i he ngaahi nō kuo kaniseli	16	34	73	4	31	675%
Fakamole ki he tukuhau hulu (fakamole)	389	439	597	270	406	50.4%
Tupu 'osi tukuhau'i	1,426	1,712	1,329	1,638	1,414	-13.7%
Pa'anga ma'u mei he sea.	1.35	1.63	1.29	1.56	1.01	-35.3%
Koloa mo e Mo'ua TOP \$000'S	2010	2011	2012	2013	2014	Hiki/Holo 2013/2014
'Avalisi e Katoa 'o e ngaahi koloa	55,520	59,422	61,589	65,472	77,273	18.0%
Katoa 'o e ngaahi koloa	56,814	61,642	61,537	69,407	85,140	22.7%
Ngaahi nō atu fakalukufua	39,542	40,660	42,328	47,329	51,379	8.6%
Fakahu pa'anga seivingi	5,495	6,315	6,885	9,246	10,888	17.8%
Katoa sino'i 'inasi mo e talifaki	17,383	18,239	18,903	19,722	20,288	2.9%
Peseti fakafehoanaki 'o e ola e fakamatala tupu & mole he koloa & mo'ua	2010	2011	2012	2013	2014	Hiki/Holo 2013/ 2014
Tupu 'osi tukuhau'i/katoa 'o e mahu'inga e ngaahi koloa	2.5%	2.9%	2.2%	2.5%	1.8%	-0.7%
Tupu 'osi tukuhau'i / katoa 'o e sino'i 'inasi mo e talifaki	8.2%	9.4%	7.0%	8.3%	6.97%	-1.33%
Ngaahi fakamole ki he ngaue / katoa 'o e pa'anga humai 'osi to'o e fakamole	72.7%	72.2%	70.8%	71.1%	70.1%	-1.0%
Katoa 'o e pa'anga humai 'osi to'o e fakamole/ 'Avalisi 'o e pa'anga no fakalukufua	27.4%	19.5%	15.2%	16.3%	18.8%	2.5%

Lipooti ‘a e Kau Talekita ki he Ma’u ‘Inasi

Fakatatau ki he tu’utu’uni ‘a e Poate ‘o e kau Telekita, ‘oku fakahu atu ai ‘e he kau talekita ‘a e Fakamatala ki he Ngaahi Koloa mo e Mo’ua ki he ‘aho 31 Tisema 2014, Fakamatala Tupu Fakalukufua ‘osi Tukupau, Fakamatala ki he Ngaahi Liliu ki he Pa’anga ‘Inasi pea mo e Fakamatala Fehu’aki ‘o e Pa’anga ‘i he ngaahi ngaue ‘a e Pangikee ki he ‘aho 31 Tisema 2014 pea ‘oku ‘oatu ai ‘a e ngaahi lipooti ko eni:

1. KAU TALEKITA

Ko kinautolu eni ‘a e kau Talekita ‘a e Pangikee lolotonga ‘a e ta’u ‘o a’u ki he taimi ‘o e lipooti;

Lord Matoto (Sea ‘o e Poate)

Paula Taumoepeau

Leta Kami

Tevita Lavemaa - fakahoko ‘i Sanuali 2014 pea fakafisi ‘i Novema 2014

Lepaola Vaea - fakahoko ‘i Fepueli 2014

2. NGAUE TEFITO

Ko e ngaue tefito ‘a e Pangikee ko hono tukuatu ‘o e ngaahi ngaue faka pangike fakalakalaka ki he kakai ‘o e Pule’anga ‘o Tonga.

Lolotonga ‘o e ta’u ko ia ki he ‘aho 31 Tisema 2014, na’e ‘ikai ha liliu lahi ‘i he natula ‘o e ngaue fakapisinisi ‘a e Pangikee pe ko e fa’ahinga ngaue fakapisinisi ‘oku tokanga ki ai ‘a e Pangikee.

3. KO E OLA ‘O E FEFAKATAU’AKI

Ko e tupu hili hono to’o ‘o e tukuhau ki he ta’u ‘o ‘osi ki he ‘aho 31 Tisema 2014 na’e \$1,414,055(2013: \$1,637,768).

4. PA’ANGA TALIFAKI KI HA MOLE ‘I HE NŌ

Na’e ‘ikai ha loko liliu lahi ‘i he Pa’anga Talifaki tukukehe pe ‘a e Pa’anga Talifaki ki ha mole ‘i he nō, holo ‘i he mahu’inga ‘o e koloa pea mo e ngaahi faingamalie ‘o e kau ngaue.

5. TOTONGI KI HE MA’U ‘INASI

Na’e fakaha ‘e he kau Talekita ke totongi atu ha peseti ‘e 50% ‘o e tupu kuo ‘osi tukuha’u ‘i he ta’u 2013. Ko e fakakatoa ‘o e totongi ko eni ki he Ma’u ‘Inasi ‘oku fe’unga mo e \$818,884 pe ko e \$0.78 ki he ‘inasi taki taha ‘a ia na’e totongi atu he ‘aho 15 Me 2014.

Na’e fokotu’u foki ‘e he kau Talekita ke totongi atu ha peseti ‘e 60% ‘o e tupu ‘osi tukuhau ki he ta’u fakapa’anga ki he ta’u ‘o ngata ‘i he ‘aho 31 ‘o Tisema 2014. ‘Oku fe’unga ia mo e \$848,433 pe \$0.61 ki he sea.

Lipooti ‘a e Kau Talekita ki he Ma’u ‘Inasi (hoko atu)

6. PA’ANGA TALIFAKI

Na’e fokotu’u ‘e he kau Talekita ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha pa’anga ke ‘ave ki he Pa’anga Talifaki mei pa’anga Tupu ‘oku tauhi ki he ‘aho 31 Tisema 2014.

7. MAKATU’UNGA ‘O E NGAUE FAKATAUHITOHI

‘Oku tui ‘a e kau Talekita ko e makatu’unga ‘o e ngaue fakatauhitohi ki hono teuteu ‘o e fakamatala pa’anga ‘oku fe’unga pe ia, pea ‘oku tui ‘a e Pangikee ‘e kei hokohoko atu ‘ene ngaue ‘o ‘ikai toe si’i hifo he mahina ‘e 12 mei ‘aho ‘o e fakamatala ni. ‘I he’ene pehe, ‘oku tui ‘a e kau talekita ko hono fakakalasi mo e mahu’inga fakapa’anga ‘o e ngaahi koloa mo e mo’ua ‘oku ha ‘i he ngaahi fakamatala pa’anga ni, ‘oku fe’unga pe.

8. NGAABI NO KUO TAMATE’I PE TU’UNGA TA’EPAU

Kuo fakahoko ‘e he kau Talekita ha ngaahi ngaue fe’unga ki mu’a hono fa’u ‘o e fakamatala pa’anga ki he tupu mo e mole pea mo e fakamatala ki he ngaahi koloa mo e mo’ua ke fakapapau’i kuo to’o e ngaahi no kuo ‘i ai ha mole pea lahi fe’unga mo e ngaahi nō ‘oku ngalingali ‘e ‘i ai ha mole.

‘I he ‘aho ‘o e fakamatala pa’anga ni, ‘oku ‘ikai ‘ilo ‘e he kau Talekita ha fa’ahinga me’a pe ‘uhinga ke ne toe uesia lahi ai ‘a e ngaahi fika ‘o e ngaahi no kuo tamate’i pe ngalingali ‘oku ‘i ai ha mole

9. NGAABI ME’A NA’E HOKO HE ‘OSI ‘A E TA’U FAKAPA’ANGA

‘I he ‘osi ‘o e ta’u, ‘oku ‘ikai ‘ilo ‘e he kau Talekita ha me’a te ne toe ala uesia lahi ‘a e ngaahi ngaue ‘a e Pangikee pe Fakamatala Pa’anga ni pe tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e Pangikee.

10. KO E NGAUE FAKAPA’ANGA NGALI KEHE

Ko e ola ‘o e ngaahi ngaue ‘a e Pangikee ki he faka’osinga ‘o e ta’u 31 Tisema 2014, na’e ‘ikai ha ki he kau Talekita ha ngaahi me’a kuo te’eki fai ki ai ha tokanga ‘a ia te ne ala uesia pe takihala’i ha taha ki ha me’a ‘oku fehalaaki ‘i he ngaahi fakamatala ki he tu’unga ‘o e Pangikee.

11. KOE NGAABI ME’A KEHE

‘I he ‘aho ‘o e lipooti ni, ‘oku ‘ikai ha ki he kau Talekita ‘e ‘i ai ha me’a, fehu’aki pe ngaue te ne ala uesia lahi, ka ko e ngaahi me’a pe ko ia kuo fakaha ‘i he fakamatala pa’anga ni.

12. NGAABI NGAUE FAKAPA’ANGA MO E NGAABI FA’AHI FEKAU’AKI

Ko e ngaahi ngaue fakapa’anga mo e ngaahi fa’ahi fekau’aki kotoa pe kuo fakamatala’i lelei ia ‘i he fakamatala pa’anga. Ko e ngaue kotoa pe felave’i mo e ngaahi fa’ahi fekau’aki ‘oku fakahoko ia ‘i he founa fakapisinisi angamaheni.

13. NGAABI MONU’IA ‘A E KAU TALEKITA

Kuo te’eki ai ke ma’u pe fakafaingamalie’i ke ma’u ‘e ha Talekita ha monu’ia (tukukehe ange mei he no mo e faingamalie kuo faka’ataa he founa angamaheni felave’i mo e no pe ko ha monu’ia na’e fakakau atu ‘i he pa’anga fakakatoa ‘o e totongi na’e ma’u pe te’eki ke ma’u ‘e he kau Talekita ‘a ia ‘oku ha ‘i he fakamatala pa’anga ‘a e Pangikee) ‘i ha tu’unga fakaaleapau pea mo e Pangikee pe ko ha fa’ahi fekau’aki pea mo e Talekita pe ko ha kau-taha ‘oku memipa ai pe ko ha kautaha ‘a ia ‘oku ‘i ai ha’ane fekau’aki fakapa’anga.

Fakamo’oni ‘o fakatatau ki hono paasi ‘i he fakataha ‘a e kau Talekita ‘i he ‘aho 19 ‘o Ma’asi 2015.

Leta Havea Kami
Talekita Pule & CEO

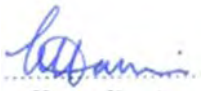
Lord Matoto
Sea ‘o e Poate Kau Talekita

Fakamatala ‘a e kau Talekita

‘I he fakakaukau ‘a e kau Talekita:

- (a) ko e fakamatala ki he tupu mo e mole na’e fakahoko ‘a e fakamatala ko ia ke ne malava ke ‘oatu ‘a e tu’unga mo’oni mo totonu ‘o e ola na’e ma’u ‘e he Pangikee ki he faka’osinga ‘o e ta’u ki he ‘aho 31 Tisema 2014;
- (e) ko e fakamatala ki he ngaahi koloa mo e mo’ua, na’e fakahoko ‘a e fakamatala ko ia ke ne malava ke ‘oatu ‘a e tu’unga mo’oni mo totonu ‘o e tu’unga na’e a’u ki ai e Pangikee ‘i he ‘aho 31 Tisema 2014;
- (f) ko e fakamatala ki he ngaahi feliliu’aki ‘i he sino’i ‘inasi, na’e fakahoko ‘a e fakamatala ko ia ke ne malava ke ‘oatu ‘a e tu’unga mo’oni mo totonu ‘a e fe’unu’aki ‘a e pa’anga he ma’u ‘inasi ‘i he’ene a’u mai ki he ‘aho 31 Tisema 2014;
- (h) ko e fakamatala ki he ngaahi fehu’aki ‘a e pa’anga, na’e fakahoko ‘a e fakamatala ko ia ke ne malava ke ‘oatu ‘a e tu’unga mo’oni mo totonu ‘a e fehu’aki ‘a e pa’anga ki he Pangikee ‘i he’ene a’u mai ki he ‘aho 31 Tisema 2014.

Fakamo’oni ‘o fakatatau ki hono paasi ‘i he fakataha ‘a e kau Talekita ‘i he ‘aho 19 Ma’asi 2015.

Leta Havea Kami
Talekita Pule & CEO

Lord Matoto
Sea ‘o e Poate Kau Talekita

Ki he Ma'u 'Inasi 'o e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga

Talamu'a

Kuo mau fakahoko 'a hono 'aotita'i 'a e fakamatala pa'anga 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga (Ko e Pangike). Ko e fakamatala pa'anga 'oku kau ai Fakamatala Koloa mo e Mo'ua ki he ta'u 'o ngata he 'aho 31 Tisema 2014 pea ko e Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua 'osi Tuku'hau'i, Fakamatala ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga 'i he ngaahi ngaue 'a e Pangikee ki he faka'osinga 'o e ta'u pea mo e ngaahi Fakamatala ki he 'akauni pea moe ngaahi fakamatala kehe.

Fatongia 'o e kau Talekita mo e kau Pule 'o e Pangikee ki hono teuteu 'o e Fakamatala Pa'anga.

Ko e kau Talekita mo e kau pule 'o e Pangikee na'a nau fatongia'aki 'a hono teuteu mo fokotu'utu'u 'a e fakamatala pa'anga pea mo e ngaahi fakamatala 'oku ha atu ai 'o fakatatau pea mo e founa fakamatala pa'anga fo'ou (IFRS) pea mo e ngaahi fiema'u 'a e Lao ki he Ngaahi Kautaha, 1995, Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 2004 pea mo e Lao 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga, 2014 pea ko e ngaahi mafai pule 'o e kau pule 'o e Pangike 'o fekau'aki pea mo hono teuteu mo fakahoko 'o e fakamatala pa'anga ke 'ataa mei ha ngaahi fakamatala hala, kaka pe hala.

Ko e fatongia 'o e Kau 'Aotita

Ko homau fatongia ko hono fakaha'i 'emau fakakaukau ki he fakamatala pa'anga 'o fakatefito 'i he 'emau 'aotita. Na'a mau fakahoko 'emau 'aotita 'o fakatatau pea mo e founa fo'ou fakatauhitohi fakamamani lahi 'o e ngaue faka'aotita. Ko e founa ko eni 'oku fiema'u ke muimui ki he ngaahi fiema'u faka'efika mo e palani mo hono fakahoko 'o e 'aotita ke kau ai 'a hono fakapapu'i ko e fakamatala pa'anga 'oku 'ata mei ha faihala.

Ko e 'aotita na'e fakahoko na'e fahamahino ai 'a e ngaahi founa ngaue ke ma'u mo fakapaupau'i ai 'a e lahi 'o e pa'anga 'oku fakaha 'i he fakamatala pa'anga. Ko e founa na'e ngaue'aki na'e fakatefito 'i he fakafuofua 'a e 'aotita, kau ai mo e fakafuofua ki ha ala hoko 'o ha fehalaaki 'i he fakamatala pa'anga koe'uhi koha ngaue kakaa pe ngaue hala. 'I he'ene pehe, na'e fakafalala 'a e 'aotita 'i he founa pule'i 'o e ngaue fakapa'anga felave'i mo hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga 'i hono fokotu'utu'u 'o e ngaue faka'atita kae 'ikai fakataumu'a ke ma'u ai ha fakakaukau ki he lelei 'o e founa pule'i 'a e ngaue fakapa'anga. Na'e kau foki 'i he 'aotita 'a hono vakai'i 'a e lelei mo e fe'unga 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue fakapa'anga pea mo e tonu 'o e ngaahi fakafuofua fakatauhitohi 'a e kau Talekita moe kau pule 'o kau ai foki mo e ngaahi fakamatala kuo fakahaa'i 'i he fakamatala pa'anga.

'Oku mau tui ko e ngaahi fakamo'oni faka'aotita kuo mau ma'u kuo lahi fe'unga mo lelei ke makatu'unga ai 'emau fakakaukau.

.....
PricewaterhouseCoopers, Level 8 Civic Tower, 272 Victoria Parade, Suva, Fiji Islands
GPO Box 200, Suva, Fiji Islands.
T: (679)3313955 / 3315199, F: (679) 3300981 / 3300947

PricewaterhouseCoopers is a member firm of PricewaterhouseCoopers International Limited, each member firm of which is a separate legal entity.

Fakakaukau

'I he'emaui fakakaukau ko e fakamatala pa'anga ko e mo'oni mo e totonu ia 'o e tu'unga fakapa'anga 'a e Pangikee he 'aho 31 Tisema 2014, mo e ola 'o e tupu fakapa'anga mo e fehu'aki 'o e pa'anga ki he faka'osinga 'o e ta'u 'o fakatatau mo e founa Fakamatala Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IFRS).

Lipooti 'i he fiema'u 'a e ngaahi Lao

'I he'emaui fakakaukau:

- (a) 'oku fe'unga pe 'a e ngaahi tohi fakatauhitohi 'oku tauhi 'e he Pangikee 'i he'emaui sivi e ngaahi tohi koia, pea
- (e) ko e fakamatala pa'anga 'oku tataui ia mo e ngaahi tohi fakatauhitohi oku tauhi pea ki he lelei taha 'o e ngaahi fakamatala ne mau fiema'u pea fakatatau ki he ngaahi fakamatala ne fakahoko mai kiate kinautolu 'oku fakatatau pea mo e lao ki he Pangike Langa Fakalakalaka 'o e 2014, Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 2004 pea mo e Lao ki he ngaahi Kautaha Pisinisi Tonga 1995.

Kuo mau ma'u kotoa 'a e ngaahi fakamatala mo e fakama'ala'ala kotoa pe ki he ngaahi fakamatala koia ki he lelei taha 'o 'emaui 'ilo mo e tui 'oku 'aonga ki he taumu'a 'o 'emaui ngaue faka'aotita.

Fakangatangata hono tufa mo hono ngaue'aki e lipooti

Ko e lipooti ni 'oku fakahoko tafataha pe ia ki he Ma'u 'Inasi 'o e Pangikee, ko e sino mavahe. Ko 'emaui ngaue faka'aotita na'e fakahoko koe'uhi ke mau fokotu'u ki he Ma'u 'Inasi ha ngaahi me'a 'oku mau fiema'u ke fokotu'u kiate kinautolu 'i he lipooti faka'aotita pea 'oku 'ikai ha toe taumu'a kehe. Ki he ngaahi mafai kuo fakangofua 'e he lao, 'oku 'ikai ke mau tali pe 'oange e mafai ki ha taha pe tukukehe pe Pangikee pea moe Ma'u 'Inasi ko e sino mavahe, ki he'emaui ngaue faka'aotita, ki he lipooti ni, pe ko e ngaahi fakakaukau kuo mau 'osi fokotu'u.

19 March 2015
Suva, Fiji

PricewaterhouseCoopers
Chartered Accountants

Fakamatala Tupu Fakalukufua kuo Tukupau'i ki he 'Aho 31 Tisema 2014

	Fakamatala	2014	2013
		\$	\$
Ngaahi Ngaue 'a e Pangikee			
Tupu mei he ngaahi nō	6	4,705,980	4,510,477
To'o e ngaahi fakamole mei he no mai e pa'anga	6	(1,473,314)	(1,188,625)
Toenga e tupu mei he ngaahi nō		3,232,666	3,321,852
Ngaahi totongi ngaue mo e komisoni	7	2,555,519	2,361,674
Ngaahi pa'anga humai kehe	8	580,311	443,817
Kotoa e pa'anga humai hili to'o fakamole ki he nō		6,368,496	6,127,343
Mole he ngaahi nō	13	(694,322)	(389,100)
Mole he ngaahi nō kuo kaniseli		(30,587)	(4,174)
Pa'anga kuo toe ma'u mai mei he nō kuo kaniseli		196,617	184,954
Ngaahi fakamole kehe ki he ngaue	9	(4,020,215)	(4,011,488)
Tupu te'eki tukuhau'i		1,819,989	1,907,535
Fakamole ki he tukuhau	19	(405,934)	(269,767)
Tupu ki he ta'u mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee		\$1,414,055	\$1,637,768
Ngaahi pa'anga humai kehe		-	-
Tupu fakalukufua 'osi tukuhau'i		\$1,414,055	\$1,637,768
Pa'anga ma'u mei he sea takitaha	28	\$1.01	\$1.56

Ko Fakamatala Tupu Fakalukufua 'i 'olunga 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki atu 'oku ha 'i he fakamatala ni.

Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua ki he 'aho 31 Tisema 2014

	Fakamatala	2014 \$	2013 \$
NGAAHI KOLOA			
Pa'anga 'i he Pangikee	10	20,094,545	7,547,317
Fakahu Pa'anga taimi tukupau 'i he Pangikee	12	4,864,652	6,469,091
Pa'anga nō ke totongi mai	13	49,074,544	45,383,503
Ngaahi koloa kehe	14	461,220	373,833
Pa'anga ke totongi mai mei he ma'u 'inasi	15	3,578	6,792
Pa'anga ke totongi mai mei he Pangike Pule	16	-	25,000
Pa'anga fakahu talifaki	16	2,772,000	2,011,000
Ngaahi koloa tu'uma'u	17	6,597,817	6,380,028
Ngaahi fale nofo totongi	18	497,217	538,583
Tukuhau kuo toloi	19	774,695	671,362
Katoa 'o e ngaahi koloa		\$85,140,268	\$69,406,509
NGAAHI MO'UA			
Fakahu Pa'anga Seivingi		10,887,871	9,245,715
Ngaahi mo'ua kehe ke totongi atu	20	2,076,668	1,843,329
Pa'anga ke totongi ki he Pangike Pule	16	23,000	-
Ngaahi no ke totongi atu	21	48,548,895	35,718,334
Pa'anga ke totongi ki he tukuhau	19	539,165	550,250
Pa'anga 'oku tokanga'i 'e he Pangikee	22	833,554	412,937
Mo'ua tukuhau kuo toloi	19	1,094,779	1,094,779
Totongi ki he ma'u 'inasi	27	848,433	818,884
Katoa e ngaahi mo'ua		64,852,365	49,684,228
SINO'I 'INASI MOE TALIFAKI			
Inasi kuo vahe'i mo totongi kakato	23	14,000,000	10,530,190
Tupu 'oku tauhi		6,287,903	9,192,091
Katoa sino'i 'inasi mo e talifaki		20,287,903	19,722,281
Katoa sino'i 'inasi mo e ngaahi mo'ua		\$85,140,268	\$69,406,509

Ko e Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki atu 'oku ha 'i he fakamatala ni.

Fakamo'oni 'o fakatatau ki hono paasi 'i he fakataha 'a e kau Talekita 'i he 'aho 19 'o Ma'asi 2015.

Leta Havea Kami
Talekita Pule & CEO

Lord Matoto
Sea 'o e Poate Kau Talekita

Fakamatala ki he Ngaahi Liliu ki he Pa'anga 'Inasi ki he 'aho 31 Tisema 2014

	Fakamatala	'Inasi kuo vahe'i mo totongi kakato \$	Tupu 'oku tauhi \$	Fakakatoa \$
Palanisi ki he 'aho 31 Tisema 2012		10,530,190	8,373,207	18,903,397
Tupu Fakalukufua ki he ta'u		-	1,637,768	1,637,768
Pa'anga humai kehe		-	-	-
Katoa Pa'anga Humai		-	1,637,768	1,637,768
Totongi hulu(Tiviteni) na'e fakaha 'i he 2013	27	-	(818,884)	(818,884)
Totongi 'Inasi		-	(818,884)	(818,884)
Palanisi ki he 'aho 31 Tisema 2013	29	\$10,530,190	\$9,192,091	\$19,722,281
Tupu Fakalukufua ki he ta'u		-	1,414,055	1,414,055
Pa'anga humai kehe		-	-	-
Katoa Tupu Fakalukufua			1,414,055	1,414,055
Totongi hulu(Tiviteni) na'e fakaha 'i he 2014	27	-	(848,433)	(848,433)
Katoa Totongi 'Inasi		3,469,810	(4,318,243)	(848,433)
Palanisi ki he 'aho 31 Tisema 2014	29	\$14,000,000	\$6,287,903	\$20,287,903
<i>Ko e Fakamatala ki he Ngaahi Liliu ki he Pa'anga 'Inasi 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki 'oku ha 'i he fakamatala</i>				

Fakamatala ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga 'i he Ngaahi Ngaue FakaPangikee ki he 'aho 31 Tisema 2014

	Faka- matala	2014 \$	2013 \$
Fehu'aki 'a e Pa'anga mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee			
Pa'anga ma'u mei he totongi tupu		4,767,126	4,607,107
Totongi tupu mei he ngaahi nō mai		(1,329,723)	(994,360)
Pa'anga ma'u mei he totongi ngaue mo e komisoni		2,555,519	2,361,674
Pa'anga humai kehe		558,549	439,173
Totongi tukuhau		(520,352)	(440,658)
Totongi ki he kaungaue mo e ngaahi ngaue 'a e Pangikee		(3,348,294)	(3,118,340)
Toenga pa'anga ne ma'u mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee kimu'a he liliu he ngaahi koloa mo e mo'ua		2,682,825	2,854,596
Ngaahi liliu he mo'ua mo e koloa 'a e Pangikee:			
Totongi atu 'o e ngaahi nō		(25,055,460)	(22,453,566)
Totongi fakafoki 'o e ngaahi no		21,256,744	17,628,842
Holo hifo/ (Hiki hake)he ngaahi mo'ua mo e totongi ki mu'a.		(148,533)	77,402
Hiki hake he pa'anga ke ma'u mai mei he ma'u 'inasi		3,214	(543)
(Holo hifo)/Hiki hake he ngaahi mo'ua kehe		(6,829)	(171,628)
Toenga pa'anga mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee		1,268,039	(2,064,897)
 Fehu'aki 'i he Fakahu Pa'anga			
Fakamole 'i he fakatau mai 'o e koloa tu'uma'u	17&18	(752,918)	(279,863)
Pa'anga mei hono fakatau atu 'o e koloa tu'uma'u		22,913	4,644
Toenga Holo hifo/ (Fakalahi) he pa'anga talifaki	16	(713,000)	(312,000)
Toenga Fakalahi he Ponite 'a e Pule'anga	12	100,000	1,000,000
Toenga /(ngaue'aki) mei he ngaue'aki he ngaahi fakahu pa'anga		(1,343,005)	412,781
 Fehu'aki 'o e Pa'anga mei he ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangikee			
Toenga (Holo hifo)/Fakalahi mei he fefakahu'aki pa'anga he nouti 'a e Pangikee.		13,192,705	4,518,445
Toenga fakalahi mei he fefakahu'aki pa'anga he seivingi 'a e Pangikee		1,642,156	2,360,736
Totongi ki he ma'u 'inasi		(818,884)	(664,564)
Totongi 'o e ngaahi nō		(362,144)	(331,692)
Toenga Fakalahi(ngaue'aki) he fehu'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangikee		13,653,833	5,882,925
 Toenga he hiki hake / (holo hifo) 'o e pa'anga pe mahu'inga tatau mo ia		11,042,789	4,230,809
Pa'anga he mahu'inga tatau he kamata'anga 'o e ta'u		10,618,408	6,387,599
Pa'anga pe mahu'inga tatau he faka'osinga 'o e ta'u	11	\$21,661,197	\$10,618,408

Ko e Fakamatala Pa'anga ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki atu 'oku ha he fakamatala ni.

FAKAMATALA 1. NGAHI FAKAMATALA FAKALUKUFUA

Ko e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga (ko e Pangikee) 'oku ne tukuatu 'a e ngaahi ngaue fakapangike ki he fakalakalaka ki he Pule'anga Tonga.

Na'e fokotu'u 'a e Pangikee 'i he Pule'anga Tonga 'e he lao ki he Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 1977 'a ia na'e fetongi ia 'i he Lao ki he Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 'Aokosi 2014 pea toe lesisita foki 'i he Lao ki he Ngaahi Kautaha 'o e 1995. Ko e tu'asila 'o e 'ofisi kuo lesisita ko e Hala Fatafehi, Nuku'alofa, Tonga.

FAKAMATALA 2. KO E FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHU

Ko e ngaahi tefito'i tu'utu'uni fakatauhitohi na'e ngaue'aki 'i hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga 'oku fakaha atu 'i lalo. Ko e ngaahi tu'utu'uni ko eni na'e hokohoko mai pe 'a hono ngaue'aki 'i he ngaahi ta'u kimu'a.

Na'e tali e fakamatala pa'anga ke tuku atu 'e he kau talekita 'i he 'aho 19 Ma'asi 2015.

(a) Makatu'unga hono teuteu

Ko e fakamatala pa'anga 'a e Pangikee 'oku teuteu ia fakatatau ki he Founa Fakamatala Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga (IFRS) pea mo e fiema'u 'a e Lao 'o e Ngaahi Kautaha 1995 mo e Lao Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 1977 'a ia na'e fetongi ia 'i he Lao ki he Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 'Aokosi 2014. Na'e teuteu 'a e fakamatalapa'anga ni fakatatau ki he mahu'inga 'o e fahu'aki 'o e pa'anga tukukehe ha toe fakamahu'inga 'o ha koloa fakapa'anga ki hano toe fakatau atu. Ko hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga fakatatau ki he IFRS 'oku fiema'u ke ngaue'aki ha ngaahi fakafuofua mahu'inga. Pea 'oku toe fiema'u foki ki he Pangikee ke ngaue'aki ha'ane fili ki hono ngaue'aki o e ngaahi tu'utu'uni fakatauhitohi faka-pangikee. Ko e ngaahi tafa'aki ko ia 'oku fiema'uange ai ha fakafuofua pe fili ki he ngaahi me'a ma'olunga ange mo lahi 'oku fakahaa'i ia he fakamatala fika 4

i) Ngaahi founa ngaue, fakalelei na'e nague 'aki 'e he Pangikee

Na'e 'ikai ha ngaahi faka'uHINGA 'o e IFRS pe IFRIC ke fuofua ngaue'aki 'i he ta'u fakapa'anga 'o kamata he 'aho 1 'o Sanuali 2014 'e 'i ai ha'ane uesia lahi 'i he Pangike.

ii) Ko e ngaahi founa ngaue moe faka'uHINGA te'eki ke ngaue'aki

'Oku 'i ai e ngaahi founa ngaue mo e liliu he faka'uHINGA 'o e founa ngaue ke kamata ngaue 'aki hili 'a e 'aho 1 Sanuali 2014, kuo te'eki ngaue'aki 'i hono teuteu e ngaahi fakamatala pa'anga ko eni. 'Oku 'ikai ha ngaahi founa ngaue ai te ne uesia lahi 'a e fakamatala pa'anga ni tuku kehe 'a kinautolu 'oku ha atu 'i lalo ni.

Ngaahi Fakamatala ki he ‘Akauni ki he ‘aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 2. KOE FAKAMA’OPO’OPO ‘O E NGAHI TU’UTU’UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(a) Makatu’unga hono teuteu - hoko atu

Founga Ngaue/Faka’uhinga	Ngaahi fiema’u tefito	‘Aho ke ngaue’aki ai
IFRS 9, Me’angaue Fakapa’anga – Fakakalasi mo e Fua	Ko e founga ngaue ko eni he fakakalasi mo hono fua ‘o e koloa fakapa’anga mo e mo’ua fakapa’anga ‘e fetongi ‘aki ia ‘a e IAS 39, Me’angaue Fakapa’anga: Fakahaa’i mo hono fua. Ko e IFRS 9 ‘oku ‘i ai hono founga fua ‘e 2; koe fakamole ki hono fakafoki mo e mahu’inga totonu. Ko e sino’i pa’anga ‘a e ma’u ‘inasi ‘e fua ‘aki hono mahu’inga totonu. Ko e ngaahi mo’ua ‘e fua ‘aki ‘a e mahu’inga hono fakafoki kapau ‘oku tauhi ia ‘e he kautaha ke tanaki ‘a e pa’anga tu’upau pea ko e pa’anga humai ko ia ‘oku ‘uhinga ki he sino’i pa’anga mo e tupu. Ko e ngaahi mo’ua, ko hono founga ‘oku ngaue’aki ‘a e konga lahi ‘o e fiema’u ‘a e IAS 39. ‘Oku kau ki heni ‘a e fakamole ki hono fakafoki ‘o e konga lahi ‘o e mo’ua fakapa’anga, mo ha me’angaue felave’i mo ia. Ko e liliu tefito heni ko e taimi ‘oku fiema’u ai ‘a e mahu’inga totonu ki ha mo’ua fakapa’anga, ko e liliu ‘o e mahu’inga totonu tupunga mei he ngaahi nō ‘a e kautaha, ‘e lau ia ko e Tupu Fakalukufua makehe kae ‘ikai ‘i he Fakamatala Tupu mo e Mole, tukukehe kapau ‘oku ‘i ai ha to kehekehe ai. Ko e lilu ko eni ‘oku fakatefito ia ki he ngaahi kautaha fakapa’anga.	Fakata’u kamata he ‘aho 1 Sanuali 2018

‘Oku toe ‘eni ke vakai’i ‘e he Pangikee ‘a e uesia ‘a e ngaahi founga ngaue ‘i ‘olunga mo e fakakaukau ke ngaue’aki e ngaahi founga ngaue mo e fakakaukau ke ngaue’aki e ngaahi founga ngaue ‘o ‘oua na’a tomuiange ‘i he ta’u fakapa’anga ‘a ia ‘e kamata ngaue’aki ai.

FAKAMATALA 2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(e) Lipooti fakakonga

Ko e ngaue fakakonga 'oku lipooti ia he founa tatau mo e ngaahi lipooti fakaloto ngaue 'oku 'ave ki he tokotaha 'oku ne fai 'a e faitu'utu'uni. Ko e tokotaha faitu'utu'uni, 'a ia 'oku mafai ke vahevahe 'a e me'angaue mo vakai'i 'a e tu'unga 'o e ngaue 'a e ngaue fakakonga, 'a ia ko e Talekita Pule & CEO mo e ongo Tokoni Talekita Pule 'oku nau fai 'a e tu'utu'uni fakangaue.

(f) Ko e fehu'aki 'o e pa'anga muli

(i) Fatongia mo e pa'anga 'o e fakamatala ni

Ko e ngaahi fika 'i he fakamatala pa'anga 'a e Pangikee 'oku ngaue'aki 'a e pa'anga 'o e 'ataakai faka'ekonimika 'o e feitu'u 'oku fakalele ai (ko e fatongia 'o e pa'anga).

Ko e fakamatala pa'anga 'oku teuteu 'i he Pa'anga Tonga 'a ia ko e fatongia ia 'o e Pangikee ke fakahaa'i 'a e pa'anga.

(ii) Ko e fefakatau'aki pea mo e palanisi

Ko e pa'anga muli 'oku liliu ia ki he mahu'inga 'o e pa'anga 'oku ngaue'aki 'i he 'aho 'oku fakahoko ai. Ko e ma'u mai pe mole 'i he liliu pa'anga muli koe'uhi ko e totongi 'o e ngaue fakapa'anga pea mo e fehu'aki 'o e pa'anga 'i he faka'os-inga 'o e ta'u 'i he koloa pe mo'ua fakapa'anga 'i he pa'anga muli 'oku fakahaa'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole.

(h) Koloa Fakapa'anga

'Oku hanga 'e ha Pangikee 'o fakakalasi 'a 'ene koloa fakapa'anga 'i he ngaahi kalasi ko eni: Nō mo e mo'ua ke totongi mai; Fakahu pa'anga taimi tukupau; pea mo e koloa fakapa'anga 'oku 'ataa ke fakatau atu. 'Oku fakapapau'i 'e he Pangikee 'a e fakakalasi 'o e fakahu pa'anga kimu'a he taimi 'oku fakahoko ai.

(i) Ko e nō mo e mo'ua ke totongi mai

Ko e nō mo e mo'ua ke totongi mai 'oku 'ikai ko ha koloa fakapa'anga ia ke toe liliu 'o makatu'unga 'i he totongi tu'uma'u pe totongi 'oku fakafuofua'i 'i he maketi, 'o makehe ia mei he: (a) koloa kuo faka'ataa ke fakatau atu he vavetaha pe 'i ha taimi nounou, 'a ia 'oku fakamavahe'i ke fakatau atu, mo e ngaahi koloa kuo fakahaa'i 'i honau mahu'inga fe'unga 'i he tupu mo e mole; (e) ngaahi koloa kuo fakahaa'i honau tu'unga 'oku faka'ataa ke fakatau atu pe; (f) ko e koloa kuo ngalingali 'e 'ikai malava ke toe totongi fakafoki 'i hono mahu'inga totonu, tukukehe 'a e holo he tu'unga 'o e nō.

(ii) Koloa fakapa'anga 'oku tauhi ke kakato hono taimi

Ko e fakahu pa'anga kae 'oua kuo kakato hono taimi 'oku 'ikai ko ha koloa fakapa'anga ia ke toe liliu 'o makatu'unga 'i he totongi tu'uma'u pe totongi kuo fakafuofua'i mo malava 'e he Pangikee ke tauhi kae 'oua kuo kakato hono taimi. Kapau leva 'e teu e Pangikee ke fakatau atu ha koloa 'o kehe ia mei hono mahu'inga 'i ha kakato hono taimi, ko e kotoa 'o e koloa ko ia 'e toe fakakalasi 'oku 'ata ke fakatau atu.

FAKAMATALA 2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(h) Koloa Fakapa'anga - Hoko atu

(iii) Koloa fakapa'anga 'oku 'ataa ke fakatau atu

Ko e ngaahi koloa 'oku 'ataa ke fakatau atu ko e ngaahi koloa 'oku tauhi 'i ha taimi 'oku 'ikai fakangatangata 'a ia 'e ala fakatau atu 'oka hoko e fiema'u 'i he tu'unga fakapa'anga pe ko e liliu 'o e totongi tupu, mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga pe ko e totongi 'a e ma'u 'inasi. Ko e ngaahi founa angamaheni ki hono fakatau mai pe fakatau atu 'o e koloa fakapa'anga 'i hono mahu'inga fe'unga 'i he tupu mo e mole, 'o tauhi ki he kakato hono taimi pea 'ataa ke fakatau atu, 'oku fakatokanga'i ia 'i he 'aho 'oku fakatau ai - ko e 'aho 'oku fakapapau'i ai 'e he Pangikee ke fakatau mai pe fakatau atu ai 'a e koloa.

Ko e koloa fakapa'anga 'oku 'uluaki lekooti 'i hono mahu'inga fe'unga tanaki ki ai mo e fakamole ki he koloa fakapa'anga 'oku fakaha 'i he mahu'inga fe'unga he tupu moe mole. Ko e koloa fakapa'anga, 'oku ha hono mahu'inga 'i he fakamatala tupu mo e mole 'a ia ne 'uluaki ha 'i hono mahu'inga fe'unga, pea ko e fakamole 'oku 'ave ki he fakamatala tupu mo e mole. Ko e koloa fakapa'anga 'oku fakafoki he taimi kuo 'osi ai 'a e totonu ke ma'u ha pa'anga mei koloa ko ia pea kuo to'o mo e konga lahi 'o e totonu 'a Pangikee ki he koloa ko ia. Ko e mo'ua fakapa'anga 'oku toe fakatokanga'i 'i he taimi 'oku tamate'i ai - pe ko e taimi 'oku tukuange ai e mo'ua, kaniseli pe 'osi hono taimi.

Ko e faingamalie ke fakatau atu ha koloa pe mo e mahu'inga 'o e koloa 'i hono mahu'inga fe'unga 'i he fakamatala tupu mo e mole 'oku 'ave 'aki pe 'a hono mahu'inga fe'unga. Ko e nō mo e mo'ua ke totongi mai pea mo e fakahu pa'anga taimi tukupau 'oku 'ave 'aki pe 'a e mahu'inga kuo vahe ki ai 'o ngaue'aki 'a e founa totongi tupu lelei taha.

Ko e ma'u mai mo e mole atu koe'uhi ko e liliu he mahu'inga fe'unga 'o e koloa fakapa'anga 'a ia kuo fakakalasi ki he tupu mo e mole 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he taimi 'oku hoko ai. Ko e ma'u mo e mole 'oku tupu ia mei he liliu 'i he mahu'inga fe'unga 'o e koloa 'oku 'ata ke fakatau atu 'a ia 'oku fakahaa'i ia 'i he 'inasi 'o e ma'u 'inasi kae 'oua kuo 'ikai ke toe fakatokanga'i e koloa pe tu'unga ta'epau. 'I he taimi tatau, ko e tatanaki 'o e pa'anga kuo ma'u mai pe mole atu kuo 'osi fakaha'i ia 'i he 'inasi 'o e ma'u 'inasi 'oku fakahaa'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole. 'I he'ene pehe ko e totongi tupu 'oku fika'i he founa 'o e totongi tupu totonu pea ko e ma'u mai mo e mole 'i he pa'anga muli 'oku fakahaa'i 'i he fakamatala tupu mo e mole. Ko e tiviteni he 'inasi 'oku teu ke fakatau atu 'oku fakahaa'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he taimi 'oku fakapapau'i ai 'e ma'u 'e he ma'u 'inasi e totongi kuo fokotu'u

Ko e mahu'inga fe'unga 'o e fakahu pa'anga taimi tukupau 'i he maketi, 'oku fakatefito ia 'i he talamahu'inga lolotonga. Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha maketi ki he koloa fakapa'anga, 'oku fokotu'u leva 'e he Pangikee ha mahu'inga fe'unga 'o ngaue'aki ha ngaahi founa fakamahu'inga. 'E kau heni 'a hono ngaue'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga he fefakatau'aki ne toki fakahoko, holoki e mahu'inga he fehu'aki 'o e pa'anga, founa fakamahu'inga 'o e totongi, pea mo ha founa fakamahu'inga 'oku ngaue'aki lahi 'aki 'i he ngaahi maketi.

(i) Ngaahi ngaue fakapa'anga fetamate'aki

Ko e koloa mo e mo'ua fakapa'anga 'oku nau fetamate'aki pea ko e toenga 'oku lipooti ia 'i he fakamatala koloa mo e mo'ua 'i he taimi 'oku 'i ai ha totonu fakalao ke fetamate'aki 'a e mahu'inga kuo fakaha pea 'oku 'i ai e 'amanaki ke totongi 'a e toenga ko ia pe ko hono lekooti 'a e koloa ka e totongi 'a e mo'ua.

FAKAMATALA 2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(k) Pa'anga humai mei he totongi tupu mo e fakamole

Ko e pa'anga humai mei he totongi tupu mo e fakamole ki he ngaahi ngaue fakapa'anga kotoa 'oku ma'u mei ai ha tupu, tukukehe 'a e ngaahi me'a kuo fakakalasi mo tauhi ke fakatatau atu pe kuo vahe'i 'i honau mahu'inga fe'unga 'i he tupu mo e mole 'a ia 'oku fakahaa'i ko e humai mei he tupu' mo e fakamole 'i he totongi tupu' 'i he fakamatala tupu mo e mole pea ngaue'aki e founa totongi tupu totonu.

Ko e founa ki he totongi tupu totonu 'a e founa ki hono fika'i 'o e mahu'inga 'o e koloa fakapa'anga kuo vahe pe ko e mo'ua fakapa'anga mo hono vahevahe 'o e pa'anga humai mei he totongi tupu, pe ko e fakamole mei he totongi tupu 'i he taimi 'oku hoko ai. Ko e totongi tupu totonu 'a e totongi 'oku holoki 'aki 'a e mahu'inga 'o e pa'anga ke totongi atu mo ma'u mai mei he lahi ta'u 'o e koloa fakapa'anga, pea 'oka fiema'u, ko e taimi nounou ange ki he mahu'inga 'o e koloa pe mo'ua fakapa'anga. Ko e taimi 'oku fika'i ai e totongi tupu totonu, 'oku hanga 'e he Pangikee 'o fakafuofua'i e fehu'aki e pa'anga 'i hano fakakau mai 'a e taimi aleapau 'o e fakamatala fakapa'anga kae 'ikai fakakau e mole he nō 'i he kaha'u.

Ko e taimi kuo holoki hifo ai e mahu'inga 'o e koloa fakapa'anga pe kulupu 'o e ngaahi koloa tatau tupu mei he tu'unga ta'epau 'o e mole, ko e pa'anga humai mei he totongi tupu 'oku fakahaa'i ia 'o ngaue'aki e totongi tupu ke holoki e fehu'aki e pa'anga he kaha'u 'i he 'uhinga ke fakamahino ai 'a e tu'unga ta'epau 'o e mole.

(l) Totongi makehe mo e komisoni

Ko e pa'anga humai mo e komisoni 'oku ha ia 'i he fakamatala ki he tupu mo e mole 'o fakatatau ki he taimi 'oku fakahoko ai e ngaue ko ia. Ko e totongi 'oku hilifaki 'e he Pangikee ki he nō 'oku lau ia ko e pa'anga humai koe'uhi ko e ngaue ko ia. Ko e pa'anga humai mei he totongi hono tali 'o e nō 'oku lipooti ko e pa'anga humai 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'a e ngaue ko ia kae 'ikai ko e taimi 'oku ma'u mai ai 'a e totongi ko ia. Ko e pa'anga 'oku ma'u mai 'oku vahe ia ki he loloa 'o e ta'u 'o nō pea lau pe ko e pa'anga humai 'a e konga 'oku lau ki he ta'u lolotonga.

Ko e totongi makehe mo e komisoni 'oku ma'u mei hano alea'i pe ko hono talanoa'i 'o ha ngaue fakapa'anga mo ha taha kehe hange ko e fakafo'ou e ngaahi malu'i 'oku toki lipooti ia 'oka kakato 'a e ngaue fakapa'anga ko ia Ko e tu'unga 'o e ngaue 'oku fekau'aki mo e totongi makehe 'oku lipooti ia 'i he taimi 'oku kakato ai 'a e ngaahi fiema'u 'o e ngaue ke fakahoko.

(m) Tu'unga ta'epau 'o e ngaahi koloa fakapa'anga

Ko e mahu'inga 'o e koloa kuo vahe

'Oku hanga 'e he Pangikee 'o vakai'i 'i he faka'osinga 'o e ta'u kotoa pe 'oku 'i ai ha faka'ilonga pau ko e koloa fakapa'anga pe kulupu 'o e koloa fakapa'anga 'oku 'i ha tu'unga ta'epau. Ko ha koloa fakapa'anga pe kulupu 'o e koloa fakapa'anga 'oku 'i ha tu'unga ta'epau pe ko e mole he tu'unga ta'epau, 'okapau kuo 'i ai ha faka'ilonga 'o e tu'unga ta'epau, 'i ha taha pe ngaahi me'a na'e hoko hili 'a hono fakatokanga'i 'o e koloa ko ia (mole na'e hoko) pea ko e mole ko ia (me'a ko ia) 'oku 'i ai 'a 'ene uestia 'i hono fakafuofua 'o e fehu'aki 'o e pa'anga mei he koloa pe kulupu 'o e koloa fakapa'anga ko ia 'i he kaha'u.

FAKAMATALA 2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(m) Tu'unga ta'epau 'o e ngaahi koloa fakapa'anga - hoko atu

Ko e mahu'inga 'o e koloa kuo vahe

Ko e ngaahi tu'utu'uni 'oku ngaue'aki 'e he Pangikee ke fakafuofua 'aki 'a e faka'ilonga ki ha mole he tu'unga ta'epau 'o kau ai:

- 'I ai ha tonounou ki he totongi tukupau 'o e sino'i pa'anga nō mo e totongi tupu;
- 'I ai ha faingata'a 'i he fehu'aki e pa'anga kuo a'usia 'e he tokotaha nō;
- 'Ikai fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e nō;
- Kuo kamata e ngaue fakalao ki he nō;
- 'Oku 'i ai ha holo ki lalo he mahu'inga 'o e koloa malu'i

Ko hono fakafuofua ki he vaha'a taimi 'e hoko ai ha mole pea mo hono 'ilo'i 'o e mole 'oku fakafuofua'i pe ia 'e he Pangikee 'i he ngaahi nō. Ko hono fakalukufua, ko e vaha'a taimi 'oku ngaue'aki ko e mahina 'e tolu ki he mahina 'e 12, tukukehe kapau ko e taimi loloa ange kuo faka'ata.

'Oku tomu'a vakai'i 'e he Pangikee pe 'oku 'i ai ha ngaahi faka'ilonga mahino 'oku 'i ai ha tu'unga palopalema 'o e ngaahi koloa fakapa'anga 'a ia 'oku lahi hono mahu'inga fakafo'ituitui pea fakalukufua ki he ngaahi koloa fakapa'anga 'oku 'ikai lahi hono mahu'inga fakapa'anga. Ko e ngaahi koloa 'oku vakai'i fakafo'ituitui 'a e tu'unga palopalema 'oku 'ikai kau ia hono vaka'i'i fakalukufua. 'Oku vaka'i fakataha ai 'a e koloa malu'i pea moe tu'unga hono totongi fakafoki 'o e ngaahi akauni fakafo'ituitui ko ia.

Ko e lahi 'o e mole 'oku fika'i 'i he faikehekehe 'o e mahu'inga lolotonga 'o e koloa mo e mahu'inga 'o e ngaahi koloa malu'i, 'o holoki ki he mahu'inga 'oku ngaue'aki 'e he Pangikee. Ko e mahu'inga 'o e koloa 'oku holoki 'aki e 'akauni 'oku ne fakaha 'a e mole pea lipooti 'i he fakamatala tupu mo e mole.

Kapau 'oku 'i ai ha nō 'oku 'ikai ke toe lava 'o totongi fakafoki mai, 'oku tamate'i ia mei he pa'anga talifaki ki he tu'unga ta'epau he nō. Ko e tamate'i ko eni 'i he kakato 'a hono fakahoko 'o e ngaahi ngaue kotoa ne fiema'u ke fakahoko pea kuo fakapapau'i 'a e mole ko ia.

Kapau 'i ha vaha'a taimi, ko e mahu'inga 'o e tu'unga ta'epau he nō kuo holo pea ko e holo ko ia 'oku felave'i mo ha me'a na'e hoko hili ia hano fakatokanga'i 'o e tu'unga ta'epau (hange ko e lelei ange hono fakakalasi 'o e nō), ko e tu'unga ta'epau kimu'a kuo mafuli ia 'i hano fakatonutonu ha 'akauni ne 'i ha tu'unga ta'epau. Ko e mahu'inga ne toe fakafoki 'oku lipooti ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'o lau ko e mole he nō.

(n) Fale, naunau mo e me'angaue

Ko e kelekele mo e fale 'oku 'uhinga pe ki he ngaahi 'ofisi 'o e Pangikee, 'a ia 'oku tu'u 'i he Pule'anga Tonga. Ko e ngaahi naunau mo e me'angaue 'oku fokotu'u ia 'i honau ngaahi mahu'inga pea to'o mei ai 'a e holo 'i honou ngaahi mahu'inga takitaha. Ko hono totongi 'oku kau kotoa ki ai 'a e fakamole felave'i hangatonu pea mo hono fakatau 'o e koloa ko ia.

Ko e ngaahi totongi kimui 'oku kau kotoa ia ki he mahu'inga 'o e koloa pea 'oku lipooti ko e koloa makehe, 'okapau 'oku 'i ai ha 'aonga faka'ekonomika 'i he kaha'u felave'i ki he Pangikee, pea ko e fakamole 'oku malava pe ke fakafuofua. Ko e ngaahi fakalelei 'oku hilifaki ia ki he ngaahi fakamole 'o e ngaue 'i he ngaahi ta'u fakapa'anga ne fakahoko ai.

FAKAMATALA 2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(n) Fale, naunau mo e me'angaue - hoko atu

Ko e holo he mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma'u 'oku fika'i 'aki e founa fakahangatonu 'o makatu'unga ke holo kakato 'o e koloa, pe ko ia ne toe fakamahu'inga, ngaahi misini pe 'u me'a ngaue 'o fakatatau ki he lahi 'o e ta'u 'oku ala ngaue'aki takitaha. Ko e lahi 'o e ta'u 'oku ngaue'aki e ngaahi koloa tu'uma'u 'oku fakatatau ia mo e tepile ko eni.

	Ta'u
Kelekele lisi	Toenga ta'u 'o e lisi
Fale	25 - 40
Naunau fale mo e me'angaue	8
Laipeli	8
Ngaahi Misini	8
Komipiuta	4
Me'alele	4 - 5

Ko e mahu'inga 'o e koloa pea mo hono ta'u 'oku vakai'i, fakatonutonu 'o ka fiema'u, 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e fakamatala koloa mo e mo'ua. Ko e koloa 'oku fiema'u ke vahe 'i hono ta'u ngaue 'oku vakai'i 'a hono tu'unga ta'epau 'oka hoko ha me'a pe liliu 'i hono tu'unga 'o mahino mai 'e ngalingali 'e 'ikai ke toe lava ke fakafoki mai. Ko e mahu'inga 'o e koloa 'oku holoki hifo kapau 'oku lahi ange hono mahu'inga 'i he mahu'inga 'e ala fakafoki mai ai. Ko e mahu'inga 'e ala fakafoki mai ko e ma'olunga taha ia 'o e mahu'inga 'o e koloa to'o mei ai 'a e fakamole ki hono fakatau atu.

Ko e tupu mo e mole 'i he koloa 'oku tuku atu 'oku fakafuofua ia 'i hono fakahoa 'a e pa'anga ne ma'u mai pea mo hono mahu'inga. 'Oku fakaha kotoa eni 'i he fakamatala tupu mo e mole.

(g) Ko e ngaahi fale nofo totongi

Ko e fale nofo totongi 'oku kau ai 'a e kelekele lisi pea mo e fale nofo totongi 'i ha taimi loloa pea 'oku nofo ai ha taha kehe.

Ko e fale nofo totongi 'oku lipooti 'i hono mahu'inga hili ia 'a hono to'o 'o e holo 'i hono mahu'inga pea mo e mole he tu'unga ta'epau. Ko e mahu'inga 'oku kau ai 'a e fakamole 'oku fekau'aki mo hono fakatau mai 'o e koloa ko ia.

Ko e ngaahi totongi kimui 'oku kau kotoa ia ki he mahu'inga 'o e koloa pea 'oku lipooti ko e koloa makehe, 'okapau 'oku ngalingali 'oku 'i ai ha 'aonga faka'ekonomika ki he kaha'u felave'i mo e koloa ki he Pangikee pea ko e ngaahi fakamole 'e malava pe 'o fakafuofua. Ko e ngaahi monomono mo fakalelei 'oku lau ia ki he ngaahi fakamole 'o e ngaue lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga ne hoko ai.

Ko e holo he mahu'inga oku fika'i 'aki e founa fakahangatonu 'o vahevahe 'a e mahu'inga 'o e koloa takitaha 'i hono ta'u 'oku fakafuofua 'e ngaue'aki ai. Ko e holo he mahu'inga fakata'u 'oku ngaue'aki ko e:

	Toenga ta'u
Kelekele lisi	Loloe 'o e lisi
Fale - nofo'anga	25 - 40

FAKAMATALA 2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(g) Ko e ngaahi fale nofo totongi - hoko atu

Ko e pa'anga mei he ngaahi fale nofo totongi 'oku lipooti ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he founa hangatonu fakataui ki he taimi 'oku lisi ai.

Ko e kelekele 'oku lisi he taimi nounou 'oku fakakalasi 'i he fale nofo totongi koe'uhi ko e 'uhinga 'o e fale nofo totongi. Ko e lisi 'oku fakakalasi ia ki he lisi fakapa'anga.

(o) Talifaki ki he koloa 'ikai fakapa'anga

Ko e ngaahi koloa 'oku 'ikai ha taimi ngata'anga hono ngaue'aki 'oku 'ikai vahevahe ia ki ha taimi pau pea 'oku vakai'i fakata'u ki ha mole 'e ala hoko. Ko e ngaahi koloa 'oku malava ke vahevahe ki hono taimi pau 'oku vakai'i 'a e talifaki ki ha mole he taimi kotoa pe 'oku 'i ai ha liliu pe ko ha faka'ilonga he'ikai malava ke fakafoki mai 'a e pa'anga ko ia. 'Oku fokotu'u 'a e talifaki ki ha mole he taimi 'oku lahi ange ai 'a e pa'anga he koloa ko ia 'i he pa'anga 'e ala tanaki mai. Ko e pa'anga 'oku ala ma'u mai ko e mahu'inga ma'olunga ange 'o e koloa hili hono to'o 'o e fakamole hono fakatau atu 'o e koloa ko ia mo e mahu'inga hono ngaue 'aki. Ko e founa hono fakafuofua 'i 'o ha mole, 'oku faka kalasi 'a e ngaahi koloa ki honau mahu'inga ma'ulalo taha 'e ala ma'u mai ai ha pa'anga (tafa'aki 'e ala ma'u ai ha pa'anga). Ko e ngaahi koloa 'ikai fakapa'anga tuku kehe 'a e mahu'inga 'o e 'imisi 'o e kautaha, 'oka 'i ai ha mole 'oku ala hoko, 'oku vakai'i ke fakafoki he ta'u fakapa'anga kotoa pe.

(p) Lisi ngaue

Ko e Pangike 'a e lesii

Ko e lisi 'oku ngaue'aki 'e he Pangike ko e lisi ngaue. Ko e totongi fakakatoa ki he lisi ngaue 'oku lipooti ia he ngaahi fakamole kehe 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he founa hangatonu 'i he taimi 'oku fai ai 'a e lisi. Kapau leva 'e fakangata ha lisi ngaue kimu'a he taimi 'oku kakato ki ai, ko e ngaahi totongi 'e fiema'u 'e fai ia ki he lesia 'o hange ha tautea 'oku lau ia ko e fakamole 'i he taimi 'oku fakangata ai 'a e lisi.

(s) Pa'anga pe Mahu'inga Fakapa'anga.

Ko e fakamatala ki he fehu'aki 'o e pa'anga, ko e pa'anga mo e mahu'inga fakapa'anga 'oku 'uhinga ia ki he pa'anga 'oku 'i lalo he mahina 'e 3 mei he 'aho 'e fiema'u ai, pa'anga pe ngaahi palanisi 'ikai fakangatangata 'i he Pangike Pulee pea mo e pa'anga he ponite 'a e Pule'anga.

(t) Talifaki ki ha mole he nō

Ko e Talifaki ki ha mole he nō 'oku fokotu'u ia he taimi kuo 'i ai ha tu'unga fakalao mo pau tupu mei he ngaahi palopalema 'i he nō he kuohili. 'Oku ha mahino mai 'e tukuange atu 'a e ngaahi koloa ke totongi 'aki e nō ko ia pea kuo lava ke fai hano fakafuofua tonu 'o e mole 'e ala hoko.

(u) Ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue

(i) Livi fakata'u te'eki ke ngaue'aki

Ko e ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue ki he livi fakata'u kae te'eki ngaue'aki kuo 'osi fakakau kotoa pe ia ki he fika'i 'enau ngaahi livi takitaha. Kuo 'osi fokotu'u mo e talifaki ke fakafuofua e lahi 'o e mo'ua ki he livi fakata'u koe'uhi ko 'enau ngaue 'o a'u ki he faka'osinga 'o e ta'u. Ko e tokotaha ngaue 'oku 'ataa ke livi puke pe livi ki ha fiema'u ka 'oku toki lekooti pe 'i he taimi 'e fakahoko ai e livi.

FAKAMATALA 2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(u) Ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue - hoko atu

(ii) Vahenga malolo

'Oku totongi atu 'e he Pangike ki he Pa'anga Vahenga Malolo Fakafonua 'a e 5% ki he kaungaue tu'uma'u kotoa pe. Ko e ngaahi totongi ko eni 'oku tanaki ai ia ki e Fakamatala Tupu moe mole 'o e ngaahi pilote fekau'aki mo e ngaahi totongi ko eni.

v) Tukupau Tolo

Ko e tukuhau toloi 'oku fakaha kakato 'o ngaue'aki 'a e founa ki he ngaahi mo'ua 'i he ngaahi faikehekehe fakataimi 'i he vaha'a 'o e tukuhau he koloa mo e mo'ua pea mo honau mahu'inga 'i he fakamatala pa'anga. Ko e tukuhau toloi 'i he pa'anga humai 'oku fakafuofua ia 'aki 'a e lahi 'o e tukuhau (pea mo e lao) 'a ia kuo fakahoko kakato pe ko ha kongalahi 'i he 'aho faka'osi pea 'oku 'amanaki ke ngaue'aki 'i he taimi 'e totongi ai 'a e tukuhau toloi 'o e ngaahi koloa pe mo'ua

Ko e faikehekehe tefito fakataimi 'oku tupunga ia mei he holo he mahu'inga 'o e koloa mo e toe fakamahu'inga'i 'o e fale/kelekele, ngaahi misini ngaue, tupu te'eki ke fakakakato he pa'anga muli, mole he pa'anga muli, talifaki ki ha mole he nō pe talifaki ki he totongi kau ngaue.

Ko e lahi 'o e tukuhau 'oku fakaha 'i he 'aho 'o e fakamatala pa'anga 'oku ne fakafuofua'i 'e lahi 'o e tukuhau toloi.

Ko e tukuhau toloi he koloa 'oku lipooti ia 'i he taimi 'oku pau ai ke ma'u ha tupu fe'unga he kaha'u ke tukuhau'i pea ke faka'aonga'i ai 'a e faikehekehe fakataimi ko eni.

Ko e ola he tukuhau he mole ko ia 'oku ala faka'ata 'e he tukuhau 'oku lau ia ko e koloa he taimi 'oku ngali pau ai 'e 'i ai ha tupu e ala tukuhau'i he kaha'u pea e ala faka'aonga'i ai 'a e ngaahi mole ko ia.

(aa) Ko e ngaahi nō mai

Ko e ngaahi nō mai 'oku lipooti ia 'i honau mahu'inga fe'unga hili hono to'o 'oe fakamole he taimi 'oku hoko ai. Ko e nō mai, 'oku fokotu'u he mahu'inga ko ia 'e totongi fakafoki atu ai; ko e faikehekehe 'i he pa'anga na'e ma'u mai hili hono to'o 'o e fakamole mo e mahu'inga 'e ala totongi fakafoki atu ai 'oku fakaha'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he lolotonga 'o e taimi nō mai pea ngaue'aki ai 'a e founa ki he tupu totonu.

(ee) Ko e sino'i 'inasi

Ko e 'inasi angamaheni 'oku fakakalasi ia ko e pa'anga 'a e ma'u 'inasi pea 'oku 'ave ia ki he fakamatala pa'anga 'a e Pangikee 'i hono mahu'inga totonu pe.

(a) Fakamole ki hono tukuatu 'o e 'inasi

Ko e fakamole takitaha 'oku fakatatau ki hono tukuatu 'o ha 'inasi fo'ou pe ko ha toe me'a kehe, pe ko ha fakamole ki he ma'u mai 'o ha pisinisi 'oku ha ia he pa'anga 'a e tokotaha ma'u 'inasi, ko e fakamole hili hono to'o 'o e tukuhau mei he pa'anga ma'u mai. Na'e 'ikai 'i ai ha 'inasi fo'ou ne tukuatu lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga.

(e) Ko e tiviteni he 'inasi angamaheni

Ko e tiviteni he 'inasi angamaheni 'oku lipooti ia 'i he pa'anga 'a e ma'u 'inasi 'i he taimi kuo tali 'e he kau ma'u 'inasi 'a e Pangikee.

Ko e tiviteni ki he ta'u 'oku fakaha kuo 'osi 'a e 'aho 'o e fakamatala koloa mo e mo'ua 'oku fakaha'i ia ko e me'a 'oku hoko he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga.

FAKAMATALA 2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(ff) Fatongia Tokanga

Ko e ngaahi koloa mo e pa'anga humai kotoa pe mo e ngaahi fatongia ke fakafoki e koloa ko ia ki ha taha pe kau kasitoma 'oku 'ikai fakakau ia he fakamatala pa'anga ni koe'uhi 'oku fakahoko fatongia tokanga pe 'e he Pangike hono fatongia.

(hh) Fakafehoanaki

Ko e taimi 'oku fiema'u ai, ko e ngaahi fika fakafehoanaki kuopau ke toe fakakalasi koe'uhi ke fenapasi mo e ngaahi liliu ki he fakotu'utu'u fo'ou 'oku hoko he ta'u lolotonga.

(ii) Tanaki ofi taha

Ko e ngaahi mahu'inga fakapa'anga 'oku tanaki pe ki he pa'anga ofi taha tukukehe kapau 'e fakatokanga'i.

FAKAMATALA 3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA

Ko e ngaahi ngaue 'a e Pangikee 'oku malava ke ne 'omi 'a e ngaahi tu'unga mateuteu he tafa'aki fakapa'anga pea 'oku fai e feinga ke 'analaiso, vakai'i mo hono tali 'o e tu'unga mateuteu ko ia pea ke mapule'i foki. Ko hono tali 'o e tu'unga mateuteu ko e tefito'i me'a ia 'o e pisinisi fakapangikee. Ko ia ai, 'oku taumu'a 'a e Pangikee ke ne fakapalanisi 'a e tu'unga mateuteu pea mo ha pa'anga e ma'u mai pea ke fakasi'isi'i ha'ane uesia kovi 'a e ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangikee.

Ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangikee ki hono tokanga'i 'o e ngaahi tu'unga mateuteu ke ne tokanga'i mo 'analaiso, fokotu'u ha fakangatangata ki he tu'unga mateuteu pea mo e anga hono mapule'i, pea mo tokanga'i e tu'unga mateuteu he nō mo tokanga ki he fakangatangata, 'aki ha ngaahi 'uhinga lelei pea mo e ngaahi fakamatala kakato mo falala'anga. 'Oku vakai'i ma'u pe 'e he Pangikee 'a 'ene ngaahi tu'utu'uni ki hono tokanga'i 'o e tu'unga mateuteu he nō pea mo e founa ngaue ke ne fakahaa'i 'a e liliu 'i he maketi, ngaahi ngaue, mo ha mai ai 'a e lelei taha.

Ko hono tokanga'i 'o e tu'unga mateuteu 'oku tokanga'i pe ia 'e he tafa'aki ki he Pule'i 'o e Tu'unga Mateuteu 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni kuo tali 'e he Poate 'a e Kau Talekita pea mo e ngaahi ngaue fakapangike 'oku mei he Pangike Pule 'o Tonga. Ko e Va'a Pa'anga 'a e Pangikee 'oku nau fakatokanga'i 'a e ngaahi tu'unga mateuteu 'o e ngaahi me'a fakapa'anga, 'o ngaue vaofi pea mo e va'a nō 'a e Pangikee. Kuo tali 'e he Poate 'a e ngaahi tu'utu'uni ki hono tokanga'i fakalukufua 'a e tu'unga mateuteu 'o e ngaahi nō, kau ai pea mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku ne tokanga'i 'a e 'elia takitaha, hange ko e fetongi pa'anga muli, totongi tupu pea mo e nō. Ko e 'aotita fakalotofale 'oku ne vakai'i 'a e founa hono tokanga'i 'a e tu'unga 'o e nō pea mo hono pule'i. 'Oku mahu'inga taha 'a e tu'unga 'o e nō, liliu pa'anga muli, maketi pea mo e hono fakahoko 'o e ngaue. Ko e tu'unga mateuteu he maketi 'oku kau ai 'a e pa'anga muli pea mo e tu'unga 'o e totongi tupu.

3.1 Tu'unga Mateuteu he nō

Kuo 'osi fakakau 'e he Pangikee 'a e tu'unga mateuteu 'o e ngaahi nō 'a ia tene fakatupu ha mole fakapa'anga 'o makatu'unga ai ha 'ikai lava 'e he Pangikee ke fakahoko hono fatongia. 'Oku mahu'inga 'aupito 'a e tu'unga mateuteu he nō ki he faifatongia 'a e Pangikee pea 'oku tokanga mavahe 'a e Pangikee ki hono pule'i 'a e tu'unga 'oku a'u ki ai 'a e tu'unga 'o e ngaahi nō. Ko e lahi 'o e nō 'oku tupu ia mei he ngaahi ngaue 'a e va'a nō, ko e fakahu pa'anga 'oku ne tanaki mai 'a e ngaahi mo'ua pea mo tanaki mai ki he koloa 'a e Pangikee. 'Oku kau foki 'a e tu'unga nō he ngaahi me'a 'oku lipooti 'i tu'a he fakamatala ki he koloa mo e mo'ua. Ko hono tokanga'i mo pule'i 'o e tu'unga mateuteu he nō 'oku fai kotoa ia 'e he kau ngaue 'a e tafa'aki 'oku nau tokanga'i 'a e tu'unga mateuteu ko ia pea 'oku nau lipooti ki he Poate 'a e Kau Talekita pea mo e Komiti ki he Koloa mo e Mo'ua 'a e Pangikee.

FAKAMATALA 3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

(a) Ko e ngaahi nō

'I hono fua 'o e tu'unga mateuteu he nō ki he kasitoma pea mo e Pangikee, 'oku ha mai mei 'a e me'a ko eni 'e 3 (i) ko e hange 'e 'i ai e tomui 'i he totongi fakafoki; (ii) ko e tu'unga lolotonga 'o e tokotaha nō pe tafa'aki fengaue'aki, pea mo 'ene fakalakalaka ki he kaha'u hili hono fakaha 'oku 'i ai e tomui; (iii) pea mo e fakafuofua ki he tu'unga 'o e totongi tomui (Ko e mole tu'unga 'i he tomui e totongi fakafoki).

Ko hono fakafuofua 'o e tu'unga mateuteu he nō 'oku kau ia 'i he ngaahi ngaue faka'aho 'a e Pangikee.

(i) 'Oku vakai'i 'e he Pangikee 'a e tu'unga 'o e ngaahi nō hange ka tomui 'i he tafa'aki takitaha 'aki 'a e ngaahi me'afua 'oku kaunga ki he tafa'aki takitaha. 'Oku fatu kinautolu 'o fakatefito 'i he ngaahi fakahinohino 'a e Pangike Pule 'o Tonga. Ko e kau kasitoma 'a e Pangikee 'oku fakakalasi ki he kalasi 'e 7. Ko e lahi 'e fua 'a e Pangikee, 'a ia 'oku ha atu 'i lalo, 'oku ne fakahaa'i 'a e ngaahi me'a hange ka hoko 'i he kalasi takitaha. Ko e me'afua ko eni 'oku fai hono vakai'i ma'u pe mo fakalelei'i 'oka fiema'u.

Fakakalasi Fakamatala ki he ngaahi kalasi takitaha
'a e Pangikee

- A Ko e Kasitoma totongi nō lelei, fe'unga e koloa malu'i pea lele lelei mo pau e tu'unga fakapa'anga
- B 'Akauni 'oku fai 'a hono siofi ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'unga mateuteu, taimi 'oku hoko ai e palopolema faka'ikonomika 'oku 'ikai loko fai ki ai ha hoha'a, tu'unga lelei pe me'afakapa'anga pea fe'unga pe koloa malu'i.
- C1 Nō 'oku lele lelei pe ka ko e pa'anga humai 'oku meimei fe'unga pe ke ma'u e totongi fakafoki, 'e fiema'u ha toe ma'u'anga pa'anga kehe, 'ikai fe'unga pe fe'unga pe koloa malu'i pea mahalo 'e tomui e totongi fakafoki 'o a'u ki he mahina 'e 3.
- S 'Oku 'oange makehe ki he ngaahi nō 'ova he \$250,000 pea 'oku fakakalasi ki he A,B, pe C1; tomui e totongi fakafoki 'o a'u ki he 'aho 'e 30 ki he 60 pea fiema'u ke fai ha tokanga mavahe ki ai mo muimui'i, faingata'a'ia e totongi fakafoki pea 'oku ha mei ai 'a e tu'unga mateuteu.
- C2 Ngaahi 'akauni 'oku tu'u ta'epau pea 'oku fiema'u ha ngaue fakavavevave ki ai, tomui e totongi fakafoki 'i he vaha'a 'o e mahina 'e 3 ki he 6 pea 'ikai ha fakamatala pa'anga 'e ma'u.
- D Ta'epau pea ko e kasitoma 'oku 'i ai e hoha'a ko 'ene nō 'oku tomui pea 'i ai e mole he konga 'o e totongi tupu pea 'i ai e ngaahi totongi 'oku 'amanaki ke hilifaki ki ai, 'i ai e hoha'a ki he'ene totongi fakafoki, tu'unga 'o e koloa malu'i 'oku 'ikai fe'unga ke malu'i e sino'i nō mo e totongi tupu, 'ikai faipau ki he totongi fakafoki ne fai ki ai e aleapau pea tomui e totongi fakafoki 'ova he mahina 'e 6.
- E 'Amanaki ke 'i ai e mole 'i he sino'i pa'anga pea mo e totongi tupu, fai e ngaue fakalao ki he 'akauni pea 'e ala tamate'i pea mei he nō kapau 'e 'ikai ke 'i ai ha fakalaka 'o laka hake 'i he mahina 'e 12.

3.2 Pule'i e tu'unga mateuteu he nō pea mo hono ngaahi tu'utu'uni ki ai

'Oku pule'i 'e he Pangikee 'a hono fakangata mo pule'i 'a e tu'unga mateuteu 'o e nō 'i he taimi pe 'oku fakatokanga'i ai kae tautautefito ki he ngaahi nō fakafuofu, fakakulupu pea mo e ngaahi ngaue'anga.

Kuo hanga 'e he Pangikee 'o fakatu'unga e tu'unga mateuteu 'o e nō 'aki hano fokotu'u 'o e ngata'anga ki he tu'unga mateuteu 'o e nō kapau ko e nō tokotaha, fakakulupu pe 'i he tafa'aki 'o e Pisinisi. Ko e ngaahi tu'unga mateuteu ko eni 'oku fai 'a hono siofi 'i ha ngaahi taimi pau ke fakapapau'i 'oku fai hano vakai'i 'i he ta'u kotoa pe toe vave ange 'oka fiema'u. Ko e ngata'anga 'o e tu'unga 'o e mateuteu he nō 'oku toki tali pe ia pea mei he Poate 'a e Kau Talekita.

Ko e lahi 'o e tu'unga mateuteu he nō 'oku tokanga'i foki 'aki hono toutou vakai'i e mafai 'o e tokotaha nō ke totongi e tupu pea mo e sino'i nō pea mo hano liliu e ngaahi fakangatangata ko eni.

FAKAMATALA 3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.2 Ko hono pule'i e ngata'anga 'o e mateuteu he nō pea mo e ngaahi tu'utu'uni ki ai

Ko e ngaahi founga kehe ki hono pule'i e tu'unga mateuteu he nō 'oku fakamatala'i atu 'i lalo.

(a) Koloa Malu'i

'Oku 'i ai e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangikee ki hono fakapapau'i e tu'unga mateuteu he nō. Ko e founga anga-maheni ko hono vakai'i e tu'unga 'o e koloa malu'i ki he lahi 'o e nō. Kuo fokotu'u 'e he Pangikee ha ngaahi fakahinohino ki hono tali 'o e ngaahi kalasi pau ki he koloa malu'i pea mo hono fakapapau'i e tu'unga mateuteu he nō. Ko e ngaahi tefito'i koloa malu'i ki he nō 'oku anga pehe ni:

- Malu'i kelekele (mokisi) ki he 'api nofo'anga mo e ngaahi fale pe 'api fakapisinisi;
- Malu'i 'aki 'a e ngaahi koloa 'a e Pisinisi hange ko e fale, koloa ke fakatau atu pea mo e ngaahi mo'ua mai ki he pisinisi;
- Malu'i 'e he Ma'u 'Inasi/Kau Talekita; pea
- Malu'i 'aki 'a e ngaahi me'a fakapa'anga kotoa pe, hange ko e mo'ua 'oku 'i ai 'a hono koloa malu'i pea mo e pa'anga 'a e tokotaha nō 'i he Pisinisi.

Ke lava hano fakasi'isi'i 'a e mole he nō 'e fai e fekumi 'a e Pangikee ki ha toe koloa malu'i kehe mei he ngaahi tafa'aki fekau'aki 'i he taimi pe kuo mahino mai ai e tu'unga mateuteuhe nō takitaha pe ko e sio ke hiki hake 'a e totongi fakafoki 'o e nō.

3.3 Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he talifaki 'i he nō tu'unga ta'epau

Ko e founga fakakalasi 'o e nō 'oku fakamatala'i 'i he fakamatala fika 3.1 'oku fakatefito ia ke fakapapau'i 'a e tu'unga lelei 'o e nō talu mei taimi na'e tali ai 'a e nō. 'I he tafa'aki 'e taha, ko e talifaki ki he nō 'oku tu'unga ta'epau 'oku toki lipooti pe ia he taimi 'oku fakatokanga'i ai ha mole kuo 'osi hoko ki he nō 'i he 'aho faka'osi 'o fakatefito pe ia hono fakamo'oni'i 'a e tu'unga ta'epau 'o e nō.

Ko e talifaki ki he tu'unga ta'epau he nō 'oku ha 'i he fakamatala koloa mo e mo'ua he 'osi 'a e ta'u 'oku fakatatau ki he founga 'e fitu 'oku ngaue'aki ki hono fakakalasi 'o e nō. Ko e tepile 'i lalo 'oku fakaha ai 'a e peseti 'o e toenga pa'anga 'a e Pangikee 'o felave'i mo e nō pea kau ki ai mo e talifaki he tu'unga ta'epau he nō ki he kalasi takitaha.

Ko e Ngaahi Kalasi

	2014		2013	
	Ko e ngaahi Nō	Talifaki ki he Nō tu'unga Ta'epau	Ko e ngaahi Nō	Talifaki ki he Nō tu'unga Ta'epau
	(%)	(%)	(%)	(%)
A	7.46	-	8.02	-
B	21.13	-	17.70	-
C1	56.26	28.90	56.85	30.06
S	9.30	4.38	10.83	5.27
C2	2.46	11.55	2.38	10.70
D	2.14	25.19	3.12	29.47
E	1.25	29.98	1.10	24.50
	100.00	100.00	100.00	100.00

FAKAMATALA 3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.3 Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he talifaki 'i he nō tu'unga ta'epau

Ko e founga fakakalasi 'oku ngaue'aki 'oku ne tokoni'i 'a e Pangikee ki hono fakafuofua pe 'oku 'i ai ha tu'unga ta'epau ki he ngaahi nō 'o fakatefito 'i he ngaahi me'a ni:

- Tonounou 'i hono ta fakafoki 'a e totongi tukupau 'o e sino'i pa'anga nō mo e totongi tupu;
- Faingata'a 'i he fehu'aki e pa'anga kuo a'usia 'e he tokotaha nō;
- 'Ikai fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e nō;
- Kuo kamata e ngaue fakalao ki he nō;
- 'I ai ha liliu ki he tu'unga fe'au'auhi 'a e tokotaha nō;
- Holo ki lalo he mahu'inga 'o e koloa malu'i
- Holo ki lalo hifo he kalasi C1

'Oku fiema'u ke vakai'i 'a e nō kotoa pe 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Pangikee ke fai hano vakai'i tu'o taha pe lahi hake 'i he ta'u 'o kapau 'e fiema'u. Ko e talifaki ki he mole pe tu'unga ta'epau he nō 'oku fakafuofua'i ia 'i hono siofi 'o e mole kuo hoko'i he 'akauni takitaha 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e fakamatala ki he koloa mo e mo'ua. Ko e vakai'i ko eni 'oku kau ki ai mo e koloa malu'i 'o e nō (kau ai mo hono toe fakapapau'i pe 'oku ala fakatau atu) pea mo e ngaahi totongi fakafoki 'oku 'amanaki ma'u mai ki he 'akauni takitaha.

3.4 Ko e lahi 'o e ngaahi nō fakatatau ki he sekitoa takitaha 'i he 'osi 'a e ta'u 'oku fakahaa'i ia 'i he tepile ko eni:

Sekitoa;	2014		2013	
	\$	%	\$	%
Ngoue	5,607,433	10.92	4,855,799	10.26
Ngaahi ngaue'anga mo e Pisinisi	21,353,979	41.55	17,725,842	37.46
No Fale mo e No Taautaha	21,876,154	42.58	22,317,486	47.15
No 'a e Kau Ngaue	2,541,590	4.95	2,429,441	5.13
	\$51,379,156	100.00	\$47,328,568	100.00

'Oku falala 'a e Pangikee ki he'ene malava ke pule'i pea ke pulepuke ki he tu'unga si'isi'i taha 'a e tu'unga mateuteu 'o e ngaahi nō tu'unga ta'epau 'o makatu'unga 'i he ngaahi me'a ko eni:

- Ngaahi nō malu'i kekekele 'a e kulupu 'oku lahi taha hono koloa malu'i ;
- Ko hono toutou vakai'i 'a e 'o e ngaahi nō tu'unga ta'epau 'e he Pule 'o e tafa'aki ko ia; pea mo
- Hono fakahoko ko ia 'e he Pangikee 'a e founga ke fakapapapau'i lelei ange pea toki tali 'o e nō.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō

(i) Ko e ngaahi nō 'oku anga pehe ni:

'I he 'aho 31 Tisema 2014	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Osi hono taimi pe tu'unga ta'epau	3,189,813	13,024,975	19,042,549	2,489,854	37,747,191
'Osi hono taimi ka 'oku 'ikai ta'epau	1,801,656	6,841,579	1,925,795	51,736	10,620,766
Ngaahi nō tu'unga ta'epau	615,964	1,487,425	907,810	-	3,011,199
Fakakatoa	5,607,433	21,353,979	21,876,154	2,541,590	51,379,156
To'o: tokoni ki he ngaahi nō tu'unga ta'epau	(1,418,926)	(512,287)	(373,399)	-	(2,304,612)
Toenga 'o e Nō	\$4,188,507	\$20,841,692	\$21,502,755	\$2,541,590	\$49,074,544

'I he 'aho 31 Tisema 2013	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Osi hono taimi pe tu'unga ta'epau	3,461,848	14,217,704	20,508,605	2,429,441	40,617,598
'Osi hono taimi ka 'oku 'ikai ta'epau	890,771	2,043,718	1,237,127	-	4,171,616
Ngaahi nō tu'unga ta'epau	503,179	1,464,420	571,755	-	2,539,354
Fakakatoa	4,855,798	17,725,842	22,317,487	2,429,441	47,328,568
To'o: tokoni ki he ngaahi nō tu'unga ta'epau	(1,007,070)	(522,372)	(415,623)	-	(1,945,065)
Toenga 'o e Nō	\$3,848,729	\$17,203,470	\$21,901,864	\$2,429,441	\$45,383,503

Ko e katoa 'o e talifaki ki ha mole he nō 'oku fakatefito ia hono vakai'i 'o e ngaahi nō taautaha 'oku 'i ai ha tomui 'a e totongi fakafoki ka 'oku 'ikai tupu ai ha mole. 'Oku vakai'i 'a e ngaahi nō ko eni he taimi kotoa pe 'e he Pangikee.

Ngaahi Fakamatala ki he ‘Akauni ki he ‘aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 3: MATEUTEU ‘O E TU’UNGA FAKAPA’ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō - hoko atu

(ii) *Ko e ngaahi nō kuo ‘osi hono taimi pe tu’unga ta’epau ‘oku anga pehe ni:*

Ko e tu’unga lelei ‘o e nō ‘a ia ‘oku ‘ikai tomui pe ta’epau ‘a e totongi fakafoki, ‘oku vakai’i’aki ia ‘a e tu’unga ‘o e ngaahi kalasi takitaha.

‘I he ‘aho 31 Tisema 2014	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
Kalasi					
A	348,874	2,290,811	882,723	310,273	3,832,681
B	251,404	3,355,427	5,845,414	1,405,362	10,857,607
C1	2,589,535	2,601,553	12,314,412	774,219	18,279,719
S	-	4,777,184	-	-	4,777,184
	\$3,189,813	\$13,024,975	\$19,042,549	\$2,489,854	\$37,747,191

‘I he ‘aho 31 Tisema 2013	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
Kalasi					
A	41,819	2,513,732	908,982	329,187	3,793,720
B	158,538	1,519,181	5,406,245	1,294,504	8,378,468
C1	3,261,491	5,058,823	13,610,992	805,750	22,737,056
S		5,125,968	582,386	-	5,708,354
	\$3,461,848	\$14,217,704	\$20,508,605	\$2,429,441	\$40,617,598

(iii) *Ko e ngaahi nō kuo taimi ke totongi ‘osi ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ha tu’unga ta’epau ‘oku fakama’opo’opo ‘o anga pehe ni:*

Ko e ngaahi nō kuo ‘ova hono taimi totongi fakafoki ka ‘oku ‘i loto pe he ‘aho ‘e 90 ‘oku ‘ikai ke lau ia ki he ngaahi nō tu’unga ta’epau tukukehe kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi fakamatala kehe ke faka’ilonga ‘oku totonu ke lau ia ki he ngaahi nō tu’unga ta’epau. Ko e lahi ‘o e ngaahi nō ko ia ‘o fakakalasi ki he kasitoma ‘oku anga pehe ni:

‘I he ‘aho 31 Tisema 2014	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
‘Osi e taimi ‘i loto he ‘aho ‘e 30	961,125	5,966,221	1,043,608	51,703	8,022,657
‘Osi e taimi ‘i he vaha’a ‘o e ‘aho ‘e 30-60	222,765	146,632	70,496	10	439,903
‘Osi e taimi ‘i he vaha’a ‘o e ‘aho ‘e 60-90	617,766	728,726	811,691	23	2,158,206
	\$1,801,656	\$6,841,579	\$1,925,795	\$51,736	\$10,620,766
	\$4,353,263	\$4,903,869	\$4,071,467	\$74,240	\$13,402,839
Mahu’inga ‘o e koloa malu’i					

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō - hoko atu

(iii) Ko e ngaahi nō 'oku totongi tomui ka 'oku 'ikai uesia tu'unga ta'epau 'o hange ko ia 'i lalo:

'I he 'aho 31 Tisema 2013	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taaautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Osi e taimi 'i loto he 'aho 'e 30	652,359	1,565,275	1,009,151	-	3,226,785
'Osi e taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho 'e 30-60	188,897	369,674	172,652	-	731,223
'Osi e taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho 'e 60-90	49,515	108,769	55,324	-	213,608
	\$890,771	\$2,043,718	\$1,237,127	-	\$4,171,616
Mahu'inga 'o e koloa malu'i	\$2,514,212	\$5,627,831	\$3,255,470	-	\$11,397,513

(iv) Ngaahi nō kuo toe fokotu'utu'u fo'ou

Ko hono fokotu'utu'u fo'ou 'o e nō 'oku kau ai 'a e fakaloloa 'o e totongi fakafoki, tali ha fokotu'utu'u ki hono pule'i 'o ha ngaue'anga, fakapapau'i pe toloi e totongi fakafoki. Hili pe 'a hono fokotu'utu'u fo'ou 'o e nō, ko e 'akauni 'a e kasitoma 'oku te'eki ai ke totongi 'e foki leva ia ki he ngaahi nō anga maheni pea 'e tokanga'i fakataha ia mo e ngaahi 'akauni 'oku natula tatau mo e 'akauni ko ai. Ko e ngaahi tu'utu'uni ngaue ki he fokotu'utu'u fo'ou 'o ha nō 'oku fakatefito pe ia 'i he ngaahi faka'ilonga pe makatu'unga 'e toki faitu'utu'uni ai 'a e Pangikee 'o kapau 'e ngalingali 'e kei hokohoko atu pe 'a e totongi fakafoki ko ia. Ko e ngaahi tu'utu'uni ko eni 'oku fai 'a hono vakai'i ma'u pe.

Ko e ngaahi nō ne toe fai hano fokotu'utu'u fo'ou ngalingali 'e 'ikai ke 'osi he taimi ke totongi 'osi ai pe tu'u ta'epau 'oku anga pehe ni:

	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taaautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'I he 'aho 31 Tisema 2014					
Ko e lahi 'o e nō	1,529,228	6,677,961	3,359,602	368,416	11,935,207
'I he 'aho 31 Tisema 2013					
Ko e lahi 'o e nō	1,796,846	6,198,117	4,114,985	151,489	12,261,437

(v) Ko e ngaahi koloa ne puke 'e he Pangikee

Lolotonga 'e ta'u, ko e ngaahi koloa eni ne puke 'e he Pangikee ki he malu'i 'o e ngaahi nō:

Natula 'o e koloa	Mahu'inga	
	2014	2013
	\$	\$
'Api tukuhau	30,000	30,000

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō - hoko atu

'Oku fakatau atu 'a e koloa 'oku puke 'e he Pangikee ke holoki 'aki e ngaahi toenga nō kuo fuoloa.

	2014	2013
	\$	\$
Ngaahi Kautaha lalahi	17,929,529	13,173,840
Ngaahi pisinisi iiki mo lotoloto (SMEs)	27,432,291	28,628,975
Ngaahi nō kehe	6,017,336	5,525,753
	\$51,379,156	\$47,328,568

3.6 Tu'unga mateuteu 'o e Maketi

'Oku 'osi fakakau 'e he Pangikee 'a e tu'unga mateuteu 'o e maketi ko'euhi ko e mahu'inga pea mo e fehu'aki 'o e pa'anga 'i he kaha'u 'e uesia ia 'i he feto'aki 'o e totongi 'i he maketi. Ko e tu'unga mateuteu 'o e maketi 'oku fakatupunga ia pea mei he tau'ataina ange 'a e totongi tupu pea mo e fehu'aki 'o e pa'anga muli 'a ia tene malava ke fakatupunga 'a e fengaue'aki fakalukufua pe fakatefito pe 'i he maketi, liliu 'i he totongi tupu pe totongi 'i he maketi, fakalahi e ngaahi nō pea mo e fakafetongi pa'anga muli.

3.6.1 Tu'unga mateuteu he fetongi pa'anga muli

'Oku 'osi fakakau 'e he Pangikee 'a e fetokaki 'i he pa'anga muli 'i he fakamatala pa'anga mo e fehu'aki 'o e pa'anga. Ko e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangikee ki he fetokaki 'o e pa'anga 'oku fakataumu'a ia ke pule'i lelei pea ke fakapapau'i 'oku malava 'e he Pangikee ke mapule'i 'a e fetokaki 'o e pa'anga muli.

Ko e ngaahi koloa tu'umau mo e mo'ua 'a e Pangikee 'oku ha ia 'i he pa'anga Tonga tukukehe 'a e ngaahi fika 'o hange ko ia 'oku ha 'i he tepile 'i lalo.

	2014	2013
	\$	\$
Ngaahi Mo'ua		
Ngaahi nō pa'anga mai -Pa'anga muli	\$1,753,928	\$ 1,777,937

3.6.2 Tu'unga ta'epau 'o e totongi tupu

'Oku tali pe 'e he Pangikee 'a e lahi 'o e pa'anga fakafuofua ki he fetokaki 'o e totongi tupu 'i he maketi pa'anga. Ko e faikehekehe he totongi tupu 'e 'alu hake pe to hifo ki lalo 'o makatu'unga he feliuliaki ko ia. 'Oku vakai'i fakakuata 'e he Pangikee 'a e tu'unga ta'epau 'oku 'i ai 'a e totongi tupu. Pea 'oku vakai'i fakata'u foki 'e he Pangikee e totongi tupu pe toe vave ange 'oka fiema'u.

3.7 Tu'unga ta'epau 'o e lahi 'o e pa'anga

Ko e tu'unga ta'epau 'o e lahi 'o e pa'anga e ala fakatupu ha 'ikai malava 'e he Pangikee ke totongi hono ngaahi mo'ua 'o kau ai pea mo hono ngaahi mo'ua fakapa'anga 'i he taimi 'oku fiema'u ai pea mo fetongi e pa'anga 'i he taimi 'e toho ai. 'E tupu heni 'a e 'ikai ke lava 'o totongi 'a e pa'anga 'a e kau fakahu pa'anga pea mo fakakakato 'a e ngaahi nō.

'Oku vakai'i faka'aho 'e he Pangikee 'a e lahi 'o e palanisi 'o e pa'anga ngaue 'oku 'i he'ene 'akauni pangikee, ngaahi pa'anga invesi pea mo e toho 'o e ngaahi pa'anga nō atu. 'Oku 'ikai tauhi 'e he Pangikee ha palanisi ke totongi 'aki e kotoa 'ene ngaahi fiema'u pa'anga koe'uhi he 'oku malava pe ke fakafuofua'i lelei 'e he Pangikee 'a e lahi 'o e toe fakahumai 'o e pa'anga invesi he taimi kuo kakato ai hono taimi invesi. Pea 'oku vakai'i ma'u pe 'e he Pangikee 'a e palanisi faka'aho.

'Oku ha he tepile 'i lalo 'a e fakafehoanaki 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua 'o fakatatau ki honau ngaahi taimi takitaha mei he 'aho faka'osi 'o e ta'u ki honau ngaahi taimi faka'osinga takitaha.

Ngaahi Fakamatala ki he ‘Akauni ki he ‘aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 3: MATEUTEU TU’UNGA FAKAPA’ANGA – HOKO ATU

3.7 Tu’unga ta’epau ‘o e lahi ‘o e pa’anga - hoko atu

	A’u ki he	Mahina	Mahina	Ta’u	Lahi hake	‘Ikai ha faka’osinga	
‘I he ‘aho 31 Tisema 2014	Mahina ‘e 1	2-3	4-12	2-5	Ta’u ‘e 5	Pau	Katoa
Ngaahi koloa	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)
Pa’anga mo e pa’anga he Pangikee	20,094,545	-	-	-	-	-	20,094,545
Fakahu pa’anga tukupau mo e malu’i	-	-	1,566,652	3,298,000	-	-	4,864,652
Ngaahi pa’anga he nō	2,056,916	3,705,926	11,458,403	16,558,464	15,294,835	-	49,074,544
Fakahu pa’anga talifaki	-	-	-	-	-	2,772,000	2,772,000
Fale, misini mo e naunau ‘ofisi	-	-	-	-	-	6,597,817	6,597,817
Fale nofo’anga nofo totongi	-	-	-	-	-	497,217	497,217
Ngaahi koloa kehe	321,964	20,479	60,243	774,695	-	62,112	1,239,493
Katoa Koloa	22,473,425	3,726,405	13,085,298	20,631,159	15,294,835	9,929,146	85,140,268
Ngaahi mo’ua							
Fakahu pa’anga	10,887,871	-	-	-	-	-	10,887,871
Ngaahi nō mai	145,437	10,270	845,928	1,968,221	1,130,449	-	4,100,305
Fakahu pa’anga taimi tukupau	2,911,413	1,954,252	7,269,353	25,200,071	7,102,500	-	44,437,589
Ponite ‘a e Pangikee	-	-	-	11,001	-	-	11,000
Ngaahi mo’ua kehe	998,444	321,473	2,027,442	2,036,702	-	31,538	5,415,599
Katoa Mo’ua	14,943,165	2,285,995	10,142,723	29,215,995	8,232,949	31,538	64,852,365
Faikehekehe he pa’anga tauhi	\$7,530,260	\$1,440,410	\$2,942,575	(\$8,584,835)	\$7,061,886	\$9,897,608	\$20,287,903
‘I he ‘aho 31 Tisema 2013							
Katoa Koloa	9,131,561	3,114,406	15,853,285	20,593,385	11,721,643	8,992,229	69,406,509
Katoa Mo’ua	10,754,968	2,651,234	7,086,804	26,170,056	3,021,166	-	49,684,228
Faikehekehe he pa’anga tauhi	(\$1,623,407)	\$463,172	\$8,766,481	(\$5,576,671)	\$8,700,477	\$8,992,229	\$19,722,281

FAKAMATALA 3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.8 Ngaahi me'a 'i tu'a mei he fakamatala koloa mo e mo'ua

(a) Lahi 'o e Nō 'oku te'eki ke totongi mai

Ko e taimi 'o e pa'anga aleapau 'a e Pangikee 'i tu'a he fakamatala 'o e koloa mo e mo'ua ke tuku atu ai 'a e ngaahi nō ki he kau kasitoma 'oku ha ia he tepile 'i lalo:

(e) Lahi 'o e lisi ngaue

Koe'uhi ko e Pangikee 'oku ne fai 'a e lisi, ko e totongi si'isi'itaha ki ha lisi 'i he kaha'u 'o hange ko ia 'oku fakahaa'i 'i he fakamatala 25, 'oku fakama'opo'opo ia 'i he tepile 'i lalo.

(f) Fakamole kiha koloa

Lahi 'o e fakamole ki ha koloa (fakamatala 25) 'oku fakamatala'i 'i he tepite 'i lalo.

	'Ikai laka hake he ta'u 'e 1	Ta'u 1 – 5	Laka he Ta'u 5	Katoa
Ki he 'ahi 31 Tisema 2014	\$	\$	\$	\$
Lahi 'o e nō	2,018,153	-	-	2,018,153
Lahi 'o e lisi ngaue	13,420	47,680	162,740	223,840
Lahi 'o e fakamole ki ha koloa	-	-	-	-
Katoa	\$2,031,573	\$47,680	\$162,740	\$2,241,993
Ki he 'ahi 31 Tisema 2013				
Lahi 'o e nō	2,415,494	-	-	2,415,494
Lahi 'o e lisi ngaue	13,420	53,680	170,160	237,260
Lahi 'o e fakamole ki ha koloa	-	-	-	-
Katoa	\$2,428,914	\$53,680	\$170,160	\$2,652,754

3.9 Mahu'inga mo'oni e Koloa Fakapa'anga mo e Mo'ua

Ko e mahu'inga mo'oni 'o e koloa 'a ia 'oku malava ai ke fakafetongi e koloa pe ko hono totongi 'osi e mo'ua 'i he 'ilo ki ai mo e felotoi 'a e ngaahi fa'ahi 'i ha founa vave.

Ko hono fakamahu'inga'i 'o e ngaahi koloa fakapa'anga mo e mo'ua 'a e Pangikee 'oku fakamatala'i 'i lalo:

(i) Fakahu pa'anga tukupau

Ko e mahu'inga 'o e fakahu pa'anga tukupau, 'oku fakafuofua'i ko e mahu'inga mo'oni pe ia 'i he mahu'inga fakapa'anga pea 'e malava ke totongi mai pe ia 'oka fiema'u.

(ii) Fakahu Pa'anga he Ponite 'a e Pule'anga

Ko e fakahu pa'anga he Ponite 'a e Pule'anga 'oku ma'u ai ha tupu pea 'oku tuku pe he vaha'a taimi 'oku fakahu ki ai. Ko e mahu'inga mo'oni 'o e pa'anga fakahu he ponite 'a e Pule'anga 'oku \$3,298,000 (2013: \$3,398,000) 'oku fakatefito ia mahu'inga fakafuofua 'o fakatatau ki he totongi tupu he maketi.

(iii) Ngaahi nō atu pe pa'anga mo'ua mai

Ko e ngaahi nō atu 'oku fakamahu'inga'i ia hili hono to'o e pa'anga talifaki ki he mole he nō atu. Ko e mahu'inga 'o e pa'anga nō atu 'oku fakafuofua ko e mahu'inga totonu pe ia 'o e ngaahi nō atu hili hono to'o 'o e talifaki ki he ngaahi nō ta'epau hono totongi fakafoki.

(iv) Fakahu Pa'anga Seivingi

Ko e mahu'inga 'o e fakahu pa'anga seivingi 'oku fakafuofua 'oku tatau pe pea mo e mahu'inga ko ia 'e totongi fakafoki atu ai.

FAKAMATALA 3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.9 Mahu'inga mo'oni e Koloa Fakapa'anga mo e Mo'ua (hoko atu)

(v) Ngaahi Nō mai

Ko e mahu'inga 'o e ngaahi pa'anga nō mai 'oku fakafuofua 'oku tatau pe pea ko e mahu'inga totonu pe ia 'o e totongi fakafoki kuo 'osi 'ai, 'o kapau 'e fiema'u.

(vi) Ngaahi koloa pe mo'ua kehe

Ko e mahu'inga 'oku lipooti fekau'aki mo e ngaahi koloa pe mo'ua 'oku fakafuofua ko honau mahu'inga fakapa'anga totonu pe ia.

3.10 Ko hono pule'i 'o e Sino'i Pa'anga

Ko e ngaahi taumu'a eni 'a e Pangikee ki hono pule'i 'o e Sino'i pa'anga:

- Ke muimui ki he ngaahi tu'utu'uni ke pule'i 'aki 'a e lahi 'o e sino'i pa'anga ke ngaue'aki he maketi ki he ngaue faka-pangikee;
- Ke malu'i 'a e mafai 'o e Pangikee ke hokohoko atu 'ene ngaue 'i he taimi kotoa pe koe'uhi kene kei malava 'o ma'u ha tupu ki he ma'u 'inasi pea mo e ngaahi kupu fekau'aki kehe: pea
- Ke kei tauhi 'a e tu'unga malohi fakapa'anga 'a e Pangikee ke poupou ki he fakalakalaka 'ene ngaue fakapisinisi.

Ke tu'unga lelei 'o e pa'anga ngaue pea mo hono ngaue'aki 'oku muimui'i faka'aho 'e he kau Pule 'o e Pangikee, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Pangike Pule. Ko e ngaahi fakamatala 'oku fiema'u ke fakahu fakakuata ia ki he Pangike Pule.

'Oku fiema'u 'e he Pangike Pule 'a e PangikeLanga Fakalakalaka 'o Tonga ke: (a) tauhi 'a e pa'anga fe'unga 'o 'oua 'e toe si'isi'i ange 'i he pa'anga kuo tu'utu'uni 'e he Pangike Pule, pea (e) ke tauhi 'a e tu'unga lesio 'o e pa'anga ngaue ki he tu'unga ta'epau 'o e koloa pe 'i 'olunga 'i he tu'unga si'isi'i taha kuo fai ki ai 'a e aleapau 'a ia ko e peseti 'e 18%.

Ko e pa'anga ngaue 'a e Pangikee 'oku tauhi 'i he'ene tafa'aki fakapa'anga 'oku anga pehe ni:

- Konga 1 : Pa'anga ki he 'inasi, ko e tupu kuo tauhi mo e talifaki mei he tupu lelei.

Ko e lahi 'o e palopolema 'i he koloa 'oku fua'aki ia 'a e ngaahi me'a lalahi ko eni 'e nima 'o fakatatau ki hono natula - fakafuofua ki ha mo'ua, maketi pea mo ha ngaahi palopolema kehe 'e kau ki he koloa takitaha pea mo e ngaahi tafa'aki kehe, kau ki ai mo ha ngaahi me'a kehe pe ko e malu'i. Ko e ngaue tatau 'oku fakahoko ki he fakamatala koloa mo e mo'ua , pea mo ha ngaahi fakatonutonu kene fakahaa'i 'a e natula totonu ka hoko ha mole.

Ko e tepile 'i lalo 'oku fakama'opo'opo ai 'a e sino'i pa'anga ngaue pea mo e lesio 'a e Pangikee ki he ta'u, 31 Tisema 2014 mo e ta'u 2013. Lolotonga e ta'u ko eni 'e ua, na'e faipau 'a e Pangikee ki he ngaahi fiema'u kotoa pe na'e hili-faki ki he pa'anga ngaue 'o fakatatau ki he'enua ngaahi fiema'u takitaha.

Konga 1 Sino'i Pa'anga	2014	2013
	\$	\$
Sino'i Pa'anga 'inasi	14,000,000	10,530,190
Tupu 'oku tauhi	6,287,903	9,192,091
Katoa	\$20,287,903	\$19,722,281
Fakafuofua ki ha mole he koloa	\$49,074,544	\$45,383,503
Lesio	41.34%	43.46%

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 4. KO E NGAHI FAKAFUOFUA MAHU'INGA FAKATAUHI TOHI

'Oku fai 'a hono fakafuofua'i ha ngaahi me'a tene uesia 'a e mahu'inga 'o e koloa mo e mo'ua lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga ka hoko. Ko e fakafuofua mo e fakamahu'inga ko ia 'oku fai hono toutou vakai'i 'o makatu'unga 'i he ngaahi me'a na'e hoko pea mo ha ngaahi me'a kehe 'o kau ai pea mo ha ngaahi me'a 'oku 'i ai 'a e tui 'e ala hoko.

Pa'anga Talifaki ki ha mole he nō.

'Oku vakai'i ma'u pe 'e he Pangikee 'a e ngaahi nō ke fakafuofua'i 'a e pa'anga talifaki ki ha nō palopolema. 'I hono fakafuofua'i ha pa'anga talifaki ke fokotu'u 'i he Fakamatala Tupu mo e Mole, 'oku totonu ke 'i ai ha fakamatala fe'unga ke ne fakahaa'i 'oku 'i ai 'a e holo 'i he mahu'inga 'o e koloa malu'i. 'Oku kau ai 'a e koviange 'a e tu'unga 'o e totongi fakafoki nō, pe ko e to lalo he tu'unga faka'ekonomika 'o e fonua 'o tupu ai ha 'ikai totongi e nō 'i ha fa'ahinga sekitoa. Ko e founa mo e ngaahi fakakaukau 'oku ngaue 'aki ki hono vakai'i 'o e ngaahi nō palopalema 'oku vaka'i ma'u pe.

FAKAMATALA 5. KO E SIO PEA MEI HE NGAHI TAFa'AKI

Tafa'aki ki he Ngaahi Ngaue'anga

Ko e fakalele 'o e Pangikee 'oku 'i he tafa'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga.

Tafa'aki Fakasiokalafi

Ko e Pangikee 'oku fakalele 'i Tonga pea ko e feitu'u pe ia 'oku fakatefito ai 'a 'ene ngaahi lipooti.

FAKAMATALA 6. TOTONGI TOLOI MA'U MEI HE NGAHI NŌ

	2014	2013
	\$	\$
Humai mei he totongi toloi		
Toloi mei he ngaahi 'u nō	4,486,632	4,137,204
Toloi mei he pa'anga tipositi mo e invesi	219,348	373,273
	\$4,705,980	\$4,510,477
 Totongi toloi he ngaahi pa'anga nō mai		
Pa'anga nō mai	78,316	89,022
Fakahu pa'anga taimi tukupau	1,267,329	985,054
Ponite 'a e Pangike Langa Fakalakalaka	325	3,665
Fakahu pa'anga tipositi	123,258	106,993
Ngaahi Totongi Fakapangike	4,086	3,891
	\$1,473,314	\$1,188,625

Mahu'inga 'o e pa'anga nō mai na'e kau ai 'a e mole 'i he liliu pa'anga muli ko e \$3,578 (2013: \$6,792)

Ko e totongi toloi na'e te'eki ke ma'u mai mei he ngaahi nō palopolema ko e \$6,784 (2013:\$1,268)

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 7. PA'ANGA HU MAI MEI HE TOTONGI NGAUE MO E KOMISONI

	2014	2013
	\$	\$
Totongi ngaue	2,405,254	2,201,913
Komisoni	150,265	159,761
	\$2,555,519	\$2,361,674

FAKAMATALA 8. PA'ANGA HU MAI KEHE

	2014	2013
	\$	\$
Totongi fale	169,827	196,101
Pa'anga Hu mai kehe (a)	410,484	247,716
	\$580,311	\$443,817

(a) Pa'anga Hu mai kehe (kehe) kau ai ngaahi me'a 'i lalo:

Ngaahi ngaue 'a e Pule'anga (GPO)	176,750	150,000
Fakafofonga ma'ae WBOT	55,000	55,000
Pa'anga mei he fakalele ngaue	156,972	38,072
Tupu mei he fakaatu 'o ha koloa	21,762	4,644
	\$410,484	\$247,716

FAKAMATALA 9: NGAHI FAKAMOLE KEHE

	2014	2013
	\$	\$
Fakamole ki he kau ngaue (vakai ki lalo)	2,050,032	1,976,682
Fakamole ki he fakalele ngaue	727,199	785,387
Fakamole ki he 'Aotita	27,000	22,231
Holo e mahu'inga koloa tu'uma'u –Fale, misini mo e naunau	533,979	530,454
- Fale nofo totongi	41,366	41,366
Fakamole ki he fale	254,178	288,047
Fefononga'aki	173,686	159,971
Ngaahi fakamole kehe (a)	212,775	207,350
	\$4,020,215	\$4,011,488

(a) Kau ai totongi Kau Talekita (\$83,353), Ako'I kaungaue (\$30,128) mo e ngaahi totongi fakalao (\$17,170).

Ngaahi fakamole ki he kau ngaue:

Vahe mo e totongi kau ngaue	1,844,884	1,685,307
Pa'anga Penisoni	205,148	291,375
	\$2,050,032	\$1,976,682

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 10. PA'ANGA MO E PA'ANGA HE PANGIKEE

	2014	2013
	\$	\$
Pa'anga 'i he Pangikee	1,770,412	1,172,634
Pa'anga fakahu he ngaahi Pangikee	18,324,133	6,374,683
	\$20,094,545	\$7,547,317

FAKAMATALA 11. PA'ANGA MO E MAHU'INGA FAKAPA'ANGA

	2014	2013
	\$	\$
'I he fakamatala fehu'aki 'o e pa'anga, ko e lahi 'o e pa'anga pe mahu'inga fakapa'anga 'oku kau ai e ngaahi me'a ko eni:		
Pa'anga mo e pa'anga he Pangikee	20,094,545	7,547,317
Pa'anga fakahu tukupau	1,566,652	3,071,091
	\$21,661,197	\$10,618,408

Ko e Sino'i Pa'anga Talifaki 'oku fakahuu 'oku 'ikai 'ata ia ke ngaue'aki ki he ngaahi ngaue faka'aho 'a e Pangikee. Ko e pa'anga 'i he Pangikee mo e palanisi 'i he Pangike Pule pea mo e sino'i pa'anga talifaki 'oku fakahu 'oku 'ikai ma'u mei ai ha tupu. Ko e pa'anga 'oku fakahu he maketi pa'anga 'oku fakatefito he totongi tupu he maketi pa'anga.

FAKAMATALA 12. PA'ANGA FAKAHU TUKUPAU – TAUHI KAE 'OUA KUO KAKATO HONO TAIMI

	2014	2013
	\$	\$
Westpac Pangike 'o Tonga	534,108	2,075,244
Pangike ANZ	439,471	435,551
Pangike MBf	593,073	560,296
Ponite Fakalakalaka 'a e Pule'anga Tonga	3,298,000	3,398,000
	\$4,864,652	\$6,469,091

'I he 'osi 'a e ta'u, ko e totongi tupu ne ma'u mei he fakahu pa'anga fakataimi na'e 'i he vaha'a 'o e 1% ki he 6.50% (2013: 1% ki he 6.5%) ki he ta'u pea ko e tupu he Ponite 'a e Pule'anga na'e 'i he vaha'a 'o e 3.00% ki he 6.00% ki he ta'u (2013 : 3.2% ki he 6.65%).

'Oku totongi e tupu 'i he taimi 'oku kakato ai 'a e teemi tipositi ko ia pea 'oku totongi fakata'u hili ha ta'u 'e taha mei he taimi na'e fakatau mai ai e Ponite 'a e Pule'anga.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 13. KO E NGAHI NŌ ATU

	2014	2013
	\$	\$
Ngaahi no atu fakalukufua	51,379,156	47,328,568
To'o : Talifaki ki he mole he nō	(2,304,612)	(1,945,065)
Lahi 'o e Nō 'osi to'o talifaki he mole he nō	49,074,544	45,383,503
Ko e ngaahi nō atu na'e tali ka kuo te'eki ke tukuangē 'oku fe'unga mo e:	\$2,018,153	\$2,415,494
Talifaki ki he mole he Nō		
Tukunga 'o e pa'anga talifaki ki he mole he nō 'oku anga pehe ni:		
Pa'anga talifaki ki he kamata 'o e ta'u	1,945,065	1,695,597
Fakalahi lolotonga 'o e ta'u	918,135	934,151
Talifaki ka kuo toe kaniseli	(223,813)	(545,051)
Ngaahi nō na'e tamate'i lolotonga e ta'u	(334,775)	(139,632)
Pa'anga talifaki ki he faka'osinga 'o e ta'u	\$2,304,612	\$1,945,065
Lahi 'o e talifaki ki ha mole he nō:		
Pa'anga talifaki kuo pau e nō 'oku taumu'a ki ai.	1,089,395	793,537
Pa'anga talifaki fakakulupu	1,215,217	1,151,528
	\$2,304,612	\$1,945,065
Ko e mole he nō 'oku ha ia he fakamatala tupu mo e mole 'o hange ko ia 'i lalo:		
Talifaki ki ha mole he nō	918,135	934,151
Talifaki kuo toe kaniseli	(223,813)	(545,051)
	\$694,322	\$389,100
Ngaahi nō 'ikai hilifaki ki ai ha tupu:		
Ngaahi nō 'oku 'ikai ke hilifaki ki ai ha tupu	2,135,803	1,221,746
To'o: Talifaki ki he ngaahi nō pau	(982,266)	(805,648)
	\$1,153,537	\$416,098

Nō ki he kau Talekita pea mo e ngaahi fakamatala ki ai 'oku ha ia he fakamatala fika 24 (a) (iii).

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 13. KO E NGA AHI NŌ ATU– HOKO ATU

Na'e tali 'e he Kau Talekita 'i 'Aokosi 2009 'a hono fakahoko 'a e tu'utu'uni fo'ou ki he vahe'i 'o e pa'anga talifaki fakakulupu 'o makatu'unga 'i he tu'unga 'oku 'i ai 'a e nō. Ko e ngaahi peseti eni kuo hilifaki ki he kalasi takitaha 'i hono vakai'i 'o e talifaki fakakulupu 'o fakatatau ki he koloa malu'i 'o e nō pea natula tatau e tu'unga ta'epau 'o e nō mo e ngaahi 'akauni kuo te'eki vahe'i ha pa'anga talifaki ki he tu'unga ta'epau 'o e nō.

Kalasi	% ki he talifaki fakakulupu
C1	2%
S	2%
C2	20%
D	50%
E	100%

FAKAMATALA 14. NGA AHI KOLOA KEHE

	2014 \$	2013 \$
Totongi tomu'a	198,804	73,407
Tupu te'eki ma'u	104,185	165,331
Ngaahi koloa kehe	158,231	135,095
	\$461,220	\$373,833
Ngaahi koloa kau ai ngaahi me'a ni:		
Kaiha'a	56,941	60,941
Loea	41,583	45,176
Me'a kehe	59,707	28,978
	\$158,231	\$135,095

FAKAMATALA 15. PA'ANGA KE TOTONGI MAI MEI HE MA'U 'INASI

'Oku hange ko ia 'i lalo:

Ma'u mai mei he EEC	\$3,578	\$6,792
---------------------	----------------	----------------

FAKAMATALA 16. PA'ANGA TALIFAKI HE FAKAHU PA'ANGA

	2014 \$	2013 \$
Pangike Pule 'o Tonga (NRBT)	\$2,772,000	\$2,011,000
Ko e Pa'anga Talifaki he Fakahu Pa'anga 'oku 'i he Pangike Pule 'o Tonga, 'oku 'ikai faka'ataa ia ki he ngaahi ngaue faka'aho 'a e Pangikee. Na'e fakahu ia 'i he 5% 'i he faka'osinga 'o e ta'u (2012:5%)		
	2014 \$	2013 \$
Pa'anga (ke totongi)/ ma'u mai mei he Pangike Pule	(23,000)	25,000
Ko e pa'anga ma'u mai/(ke totongi) mei he Pangike Pule 'oku ne fakafofonga'i 'a e (tonounou)/hulu 'i he pa'anga talifaki ki he faka'osinga 'o e ta'u.		

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

Fakamatala 17. Ngaahi 'Api, Misini mo e Naunau 'Ofisi

	Lisi Kelekele & Fale	Fakalahi, fakaloki & naunau 'ofisi	Me'alele	Komipiuta	Katoa
'I he 'aho 31 Tisema 2012	\$	\$	\$	\$	\$
Mahu'inga	6,926,026	894,762	566,468	2,393,028	10,780,284
Holo he mahu'inga	(1,129,988)	(801,125)	(347,562)	(1,870,990)	(4,149,665)
Mahu'inga he tohi	\$5,796,038	\$93,637	\$218,906	\$522,038	\$6,630,619
'I he 'aho 31 Tisema 2013					
Mahu'inga he tohi ke kamata	5,796,038	93,637	218,906	522,038	6,630,619
Tanaki mai	36,241	17,537	83,774	142,311	279,863
Fakatau atu	-	-	-	-	-
Holo he mahu'inga	(184,518)	(28,924)	(92,571)	(224,441)	(530,454)
Mahu'inga he tohi	\$5,647,761	\$82,250	\$210,109	\$439,908	\$6,380,028
'I he 'aho 31 Tisema 2013					
Mahu'inga	6,962,266	912,299	599,123	2,535,340	11,009,137
Holo he mahu'inga	1,314,505	(830,049)	(389,123)	(2,095,432)	(4,629,109)
Mahu'inga he tohi	\$5,647,761	\$82,250	\$210,109	\$439,908	\$6,380,028
'I he 'aho 31 Tisema 2014					
Mahu'inga he tohi he kamata	5,647,761	82,250	210,109	439,908	6,380,028
Tanaki mai	371,219	92,763	63,133	225,803	752,918
Fakatau atu	-	-	(1,150)	-	(1,150)
Holo he mahu'inga	(193,665)	(29,567)	(109,303)	(201,444)	(533,979)
Mahu'inga he tohi	\$5,825,315	\$145,446	\$162,789	\$464,267	\$6,597,817
'I he 'aho 31 Tisema 2014					
Mahu'inga	7,333,485	1,005,062	661,215	2,761,143	11,760,905
Holo he mahu'inga	(1,508,170)	(859,616)	(498,426)	(2,296,876)	(5,163,088)
Mahu'inga he tohi	\$5,825,315	\$145,446	\$162,789	\$464,267	\$6,597,817

Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he holo he mahu'inga 'a ia 'oku ha atu 'i 'olunga 'oku ha atu 'i he fakamatala fika 2(i).

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 18. NGAHI 'API NOFO TOTONGI

	Kelekele & Ngaahi 'Ofisi \$	Katoa \$
'I he 'aho 31 Tisema 2012		
Mahu'inga	829,248	829,248
Holo he mahu'inga		
	(249,300)	(249,300)
Mahu'inga he tohi	\$579,948	\$579,948
'I he 'aho 31 Tisema 2013		
Mahu'inga he tohi	579,948	579,948
Tanaki mai	-	-
Fakatau atu	-	-
Holo he mahu'inga	(41,365)	(41,365)
Mahu'inga he tohi	\$538,583	\$538,583
'I he 'aho 31 Tisema 2013		
Mahu'inga	829,248	829,248
Holo he mahu'inga	(290,665)	(290,665)
Mahu'inga he tohi	\$538,583	\$538,583
'I he 'aho 31 Tisema 2014		
Mahu'inga he tohi	538,583	538,583
Tanaki mai	-	-
Fakatau atu	-	-
Holo he mahu'inga	(41,366)	(41,366)
Mahu'inga he tohi	\$497,217	\$497,217
'I he 'aho 31 Tisema 2014		
Mahu'inga	829,248	829,248
Holo he mahu'inga	(332,031)	(332,031)
Mahu'inga he tohi	\$497,217	\$497,217

(a)(Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he holo he mahu'inga 'a ia 'oku ha atu 'i 'olunga 'oku ha ia 'i he fakamatala fika 2 (ng).

(e) Ko e ngaahi mahu'inga ko 'eni kuo 'osi fakakau atu ia 'i he Fakamatala Tupu mo e Mole;

	2014 \$	2013 \$
Pa'anga humai mei he nofo totongi	37,560	38,287
Ngaahi fakamole tupu mei he ngaahi 'api nofo totongi	5,061	8,008

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 19. TUKUHAU

	2014	2013
	\$	\$
Ko e tukuhau 'i he tupu na'e fika'i he founa ko e mo'ua he tukuhau fakatauhitohi.		
(a) Tupu kimu'a he tukuhau vahenga	1,819,989	1,907,535
Tukuhau 25% he tupu	454,997	476,884
Tukuhau he fakamole:		
Tukuhau 'i he tupu 'o e ta'u	(49,063)	(62,044)
Fakatonutonu 'i he ta'u kimu'a	-	(145,073)
Katoa e tukuhau lolotonga	405,934	269,767
Ko e tupu'anga mo e fakafoki kehekehe fakataimi	103,333	84,658
	509,267	354,425
Tanaki: tukuhau toloi	550,250	636,484
Fakamole ki he tukuhau	(520,353)	(440,659)
	\$539,165	\$550,250
(e) Tukuhau:		
Tukuhau lolotonga	509,267	520,352
Hulu he pa'anga talifaki – ta'u kimu'a	-	(145,073)
Tukuhau toloi	(103,333)	(105,512)
Totongi tukuhau he tupu	405,934	269,767
(f) Totongi tukuhau toloi 'oku hange ko ia 'i lalo:		
Totongi talifaki ki he fakamole he noo	576,153	486,266
	44,854	40,035
Totongi talifaki kehe		
Tukuhau toloiPa'a	153,688	145,061
Totongi tukuhau he tupu	\$774,695	\$671,362
(h) Tukuhau toloi		
(i) Ko e tukuhau toloi ne ma'u mei he to'o 'o e ngaahi fika ko eni ('oku fakahaa'i he tupu pe ko e mole):	2014	2013
	\$	\$
Vahe'i ki ha mole he nō	486,266	423,899
Pa'anga talifaki kehe	40,035	42,160
Pa'anga humai te'eki ma'u	145,061	121,412
	\$671,362	\$587,471
(ii) 'Alu hake/'alu hifo he tukuhau toloi 'o hange ko ia 'i lalo:		
Palanisi 'aho 1 Sanuali	671,362	587,471
Tanaki ki he fakamatala tupu mo e mole	103,333	83,891
Palanisi 'aho 31 Tisema	\$774,695	\$671,362

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 19. TUKUHAU– HOKO ATU

	2014	2013
(i) Mo'ua 'i he Tukahau toloi:	\$	\$
(i) Ko e palanisi mei he faikehekehe fakataimi tupu mei he:		
Holo he mahu'inga 'o e koloa	\$1,094,779	\$671,362
(ii) 'Alu hake pe 'alu hifo he mo'ua he tukuhau toloi :		
Palanisi 'aho 1 Sanuali	1,094,779	1,095,546
Tanaki ki he tupu mo e mole	-	(767)
Palanisi 31 Tisema	\$1,094,779	\$1,094,779

FAKAMATALA 20. NGAahi MO'UA KEHE

	2014	2013
	\$	\$
Tupu te'eki totongi atu	635,480	491,889
Talifaki ki he livi fakata'u mo e ponasi kau ngaue	96,577	85,766
Pa'anga hu mai toloi	614,751	580,246
Ngaahi mo'ua kehe te'eki totongi	729,860	685,428
	\$2,076,668	\$1,843,329
Ngaahi mo'ua mo e ngaahi mo'ua te'eki ma'u mai:		
Mo'ua mo e mo'ua te'eki hilifaki mai	617,556	605,721
Tukahau te'eki ke totongi	1,050	2,104
'Akauni mo'ua	111,254	77,603
	\$729,860	\$685,428

FAKAMATALA 21. NGAahi NŌ MAI

	Faka-	2014	2013
	matala		
		\$	\$
'Oku hange ko ia 'i lalo:			
Ngaahi Nō mai	(a)	4,100,305	4,462,449
Nouti– Pangike Langa Fakalakalaka	(e)	44,437,589	31,161,699
Ponite-Pangike Langa Fakalakalaka		11,001	94,184
		\$48,548,895	\$35,718,334

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 21. NGAahi NŌ MAI - HOKO ATU

			2014	2013
			\$	\$
(a) Ko e ngaahi nō mai 'oku hange ko eni:	Taimi ke totongi e sino'i nō	Totongi toloi		
Pule'anga Tonga				
Pangike Fakalakalaka 'Esia	1993 – 2023	3.00%	396,619	443,279
Sino'i Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga ki he Fakalakalaka Fakangoue 3	1999 – 2020	3.00%	1,048,950	1,239,668
Kautaha Fakalakalaka Fakavaha'a Pule'anga	1998 – 2023	3.00%	901,409	1,001,565
			2,346,978	2,684,512
Ngaahi nō pa'anga mai kehe				
Pangike Fakahupa'anga 'a 'Iulope - VI	2009 - 2026	5.5%	118,899	138,619
Maketi Fakatahataha 'a 'Iulope	1988 – 2019	1.50%	16,739	21,629
Pa'anga ke toe Langa hake Sekitoa Taautaha	2011 – 2025	0.00%	1,617,689	1,617,689
			1,753,327	1,777,937
			\$4,100,305	\$4,462,449

Na'e alea'i 'e he Pule'anga Tonga ha ngaahi nō mei he Pangike Fakalakalaka 'Esia, Kautaha Fakavaha'a Pule'anga ki he Fakalakalaka, Sino'i Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga ki he Fakalakalaka Fakangoue pea kuo 'osi kotoa hono toho.

Ko e Pule'anga Tonga na'a ne malu'i 'a e nō kuo 'osi toho kotoa mei he Maketi Fakatahataha 'a 'Iulope. Ko e ngaahi nō ko ia mei he Maketi Fakatupu Pa'anga 'a 'Iulope, 'oku 'i he ngaahi pa'anga muli kehekehe.

	2014	2013
	\$	\$
(e) Nouti 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga	\$44,437,589	\$31,161,699

Koe totongi tupu 'i he faka'osinga 'o e ta'u he nouti na'e 1.0% ki he 5% ki he ta'u. Ko e totongi tupu 'oku fakahoko ia he taimi 'oku 'osi ki ai e nouti pe fakamahina 6 he ngaahi nouti 'oku laka hake he 'aho 'e 180.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 22. PA'ANGA 'OKU TOKANGA'I 'E HE PANGIKEE.

'Oku tokanga'i 'e he Pangikē 'a e ngaahi Pa'anga mei he ngaahi Kautaha faka Pule'anga pea ko e palanisi 'eni ki he

	Katoa Pa'anga	No atu ki he ngaahi poloseki	2014	2013
	\$	\$	\$	\$
Pa'anga Langa Fo'ou - Niuatoputapu	94,400	(52,783)	41,617	22,605
Pa'anga 'a Nu'u Sila Fakalakalaka Kakai Fefine	290,535	(49,765)	240,770	181,589
Pa'anga 'a e ADB	362,760	(209,937)	152,823	208,743
	\$747,695	(\$312,485)	\$435,210	\$412,937
Pa'anga 'a e Pule'anga				
Fakamaketi 'o e Ngoue -1%	50,000	(82,455)	(32,455)	-
Takimamata - 1%	-	(15,254)	(15,254)	-
Ngaahi koloa - 1%	100,000	(16,687)	83,313	-
Noo Ako - 1%	200,000	(292,432)	(92,432)	-
Fakamaketi 'o e ngoue & mo hono teuteu - 4%	1,100,000	(1,085,439)	14,561	-
Toutai & Uta ki muli	100,000	-	100,000	-
Takimamata - 4%	200,000	-	200,000	-
Fakamonumanu-4%	-	(6,111)	(6,111)	-
Langa - 4%	800,000	(800,000)	-	-
Pisinisi fakatau fakamovetevete & fakalukufua - 4%	100,000	(53,278)	46,722	-
Sekita 'oku fiema'u - 4%	100,000	-	100,000	-
Katoa Pa'anga 'a e pule'anga	2,750,000	(2,351,656)	398,344	-
Katoa e Pa'anga	\$3,497,695	(\$2,664,141)	\$833,554	\$412,937

Ko e peseti 'oku ha 'i 'olunga ko e peseti ia 'oku noo atu ai

FAKAMATALA 23. SINO'I 'INASI

	2014	2013
	\$	\$
(a) Sino'i 'Inasi		
'Inasi angamaheni 'e 1,400,000 taki \$10 ki he sea 'e taha	\$14,000,000	\$14,000,000
(e)'Inasi kuo vahe'i mo totongi 'osi		
'Inasi angamaheni 'e 1,053,019 taki \$10 ki he sea 'e taha	\$14,000,000	\$10,530,190

FAKAMATALA 24. NGAHI NGAUE FEKAU'AKI

(a) Kau Talekita

(i) Ko e kau talekita 'o e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga lolotonga 'a e ta'u:

- Lord Matoto (Sea Poate)
- Paula Taumoepeau
- Leta Havea Kami
- Tevita Lavemaau- fokotu'u Sanuali 2014 pea fakafisi Novema 2014
- Lepaola Vaea - fokotu'u 'i Fepueli 2014

(ii) Ko e Totongi ki he kau Talekita mo e Kau Pule lolotonga 'a e ta'u:

	2014	2013
	\$	\$
Totongi ki he kau Talekita mo e vahenga malolo	72,130	83,353
Vahe 'a e Talekita Pule mo e ongo Tokoni Talekita Pule mo e totongi kehe	205,127	188,904
Katoa	277,257	272,257

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 24. NGAHI NGAUE FEKAU'AKI - HOKO ATU

(iii) Ngaahi nō atu ki he ngaahi kautaha fekau'aki:

Ngaahi nō atu ki he kau talekita pea mo e ngaahi kautaha fekau'aki:

	2014	2013
	\$	\$
Palanisi ki he kamata'anga 'a e ta'u	-	45,943
Palanisi nō 'a e kau Talekita Malolo	-	(26,493)
Totongi e pa'anga nō lolotonga e ta'u	-	23,450
Totongi fakafoki nō mo e toloi lolotonga e ta'u	-	(47,695)
Totongi toloi	-	4,795
Palanisi ki he 'osi 'a e ta'u	\$-	\$ -

Ko e ngaahi ngaue fakapa'anga 'i 'olunga na'e fakahoko ia he founa fakakomesiale angamaheni.

e) Ma'u 'Inasi

Ko e founa ngaue angamaheni 'a ia 'oku fakahoko ai 'a e ngaue 'a e Pangikee pea mo e Pule'anga Tonga. Ko e ngaahi ngaue fakapa'anga ko ia 'oku kau ai 'a e malu'i pea mo e fakapa'anga 'a ia 'oku fakahoko 'i ha founa angamaheni. Ko e Pule'anga Tonga 'oku ne ma'u ha 'inasi peseti 'e 100% 'i he Pangikee.

(i) *Ngaahi Nō Mai*

	2014	2013
	\$	\$
Totongi toloi 'i he pa'anga nō mai	78,015	99,202
Totongi e pa'anga nō mai lolotonga e ta'u	337,535	554,745
Nō mai mei he Pule'anga Tonga 'oku ha ia he fakamatala 21 (a)	2,346,978	2,684,512

Ne fakatau 'e he Pule'anga Tonga 'a e ponite mei he Pangikee pea mo e pa'anga fakahu taimi tuku pau pea ko e palanisi 'eni he faka'osinga 'o e ta'u:

Fakahu pa'anga taimi tukupau he nouti 'a e Pangikee	10,574,746	4,238,323
Totongi toloi 'i he ponite 'a e Pangikee pea mo e fakahu pa'anga taimi tukupau	83,440	111,507

Totongi toloi 'i he ponite pea mo e fakahu pa'anga taimi tukupau 'oku 'i he peseti 'e 2% ki he 3% ki he ta'u.

(ii) *Fakahu pa'anga taimi tukupau*

	2014	2013
	\$	\$
Totongi toloi ke ma'u mei he Ponite Fakalakalaka Fakalotofonua 'a e Pule'anga Tonga	196,253	296,253
Palanisi 'o e Ponite Fakalakalaka Fakalotofonua 'a e Pule'anga Tonga ki he 'osi 'a e ta'u – vakai ki he fakamatala fika 12.	3,298,000	3,398,000

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 25. NGAHI FAKAMOLE KI HA KOLOA HE KAHA'U PE MO'UA HANGE NA'A HOKO

	2014	2013
(a) Ngaahi fakamole ki ha koloa	\$ -	\$ -
(e) Ngaahi mo'ua hange ka hoko	\$ -	\$ -
(f) Ngaahi lisi taimi nounou	\$223,840	\$237,260

- (i) Fakatatau ki he alepau lisi, kuo 'i ai e ngaahi alepau lisi 'a e Pangikee he ngaahi 'api 'i Tonga ni 'ikai laka hake he ta'u 'e 56. Ko e totongi lisi si'isi'i taha 'i he faka'osinga 'o e ta'u 'oku hange ko ia 'i lalo:

	2014	2013
	\$	\$
'Ikai laka hake he ta'u 'e taha	13,420	13,420
Lahi hake he ta'u 'e taha kae 'ikai laka hake he ta'u 'e nima.	47,680	53,680
Laka hake he ta'u 'e nima	162,740	170,160
	\$223,840	\$237,260

- (ii) Kuo 'i ai e ngaahi alepau 'a e Pangikee ke fakahoko ha alepau lisi ke nofo totongi 'o e ngaahi fale he vaha'a ta'u 'e taha ki he ta'u 'e nima. Ko e ngaahi totongi lisi si'isi'i taha kuo ma'u ki he faka'osinga 'o e ta'u 'oku hange ko ia 'i lalo.

	2014	2013
	\$	\$
'Ikai laka hake he ta'u 'e taha	70,879	162,708
Lahi hake he ta'u 'e taha kae 'ikai laka hake he ta'u 'e nima.	32,143	339,999
Laka hake he ta'u 'e nima	19,213	26,424
	\$122,235	\$529,131

FAKAMATALA 26. FOUNGA FAKAPA'ANGA

	2014	2013
	\$	\$
Founga fengaue'aki mo e Westpac Pangike 'o Tonga:		
(i) Tohi fe'ave'aki pa'anga 'aki 'a e tohi malu'i	500,000	500,000
(ii) Alea fakatau pa'anga muli ki mu'a	1,000,000	1,000,000
	\$1,500,000	\$1,500,000

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 31 Tisema 2014 -(hoko atu)

FAKAMATALA 27. TOTONGI 'INASI

	2014	2013
	\$	\$
(a) Na'e fokotu'u 'e he kau Talekita ke totongi atu ha peseti 'e 50 ki he kau ma'u 'inasi felave'i mo e ta'u fakapa'anga 2012. Ko e fakakatoa 'o e 'inasi ko 'eni 'oku fe'unga mo e \$818,884 pe ko e \$0.78 ki he 'inasi taki taha.	-	818,884
(e) Na'e fokotu'u 'e he kau Talekita ke totongi atu ha peseti 'e 60 ki he kau ma'u 'inasi felave'i mo e ta'u fakapa'anga 2014. Ko e fakakatoa 'o e 'inasi ko 'eni 'oku fe'unga mo e \$848,433 pe ko e \$0.60 ki he inasi taki taha.	848,433	-

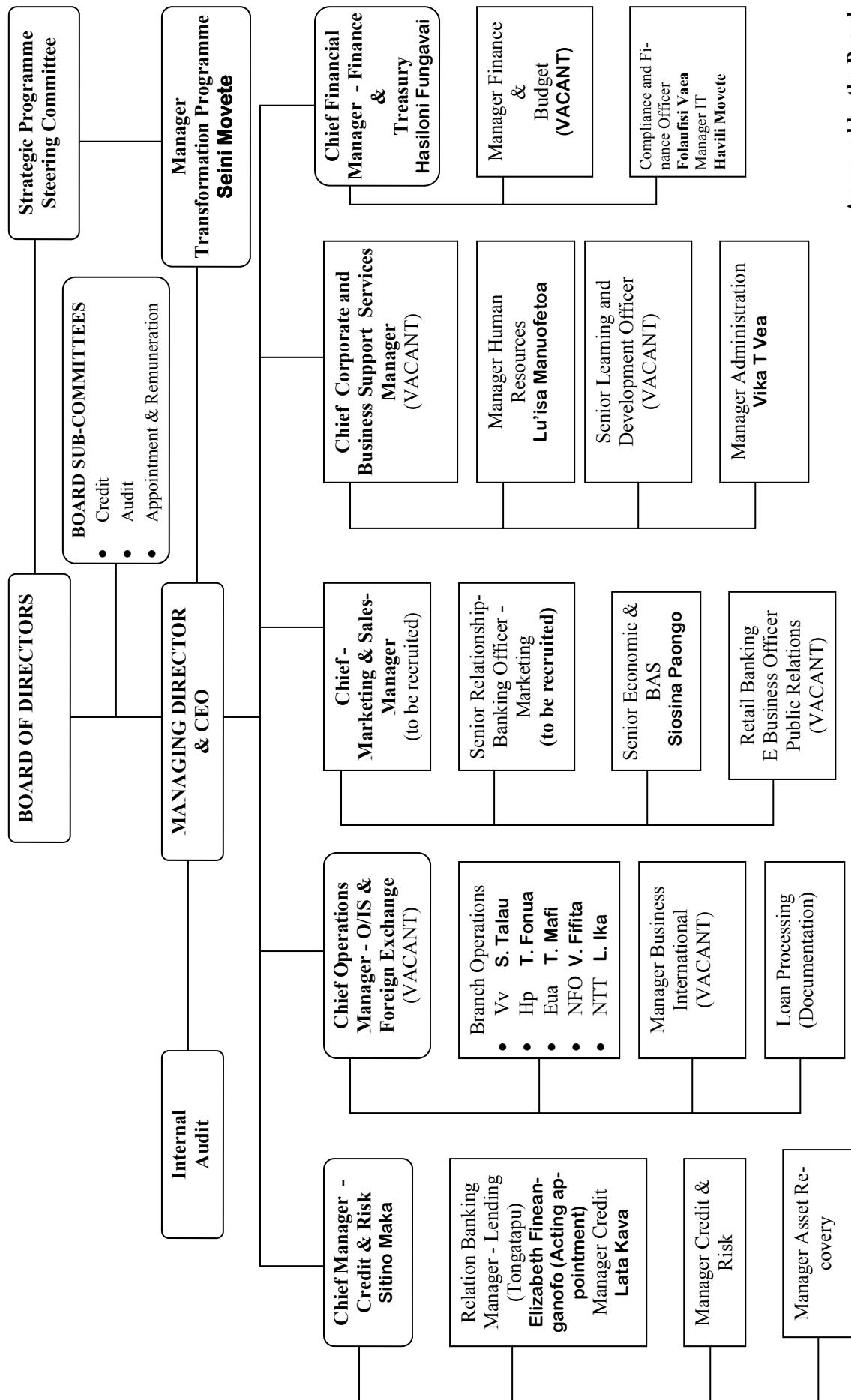
FAKAMATALA 28. TUPU KI HE SEA TAKITAHA

	2014	2013
	\$	\$
Tupu 'osi tukuhau'i	1,414,055	1,637,768
Lahi 'o e Sea	1,400,000	1,053,019
Tupu ki he Sea 'e taha	\$1.01	\$1.56

FAKAMATALA 29. TUPU MEI HE PA'ANGA 'A E MA'U 'INASI

	2014	2013
	\$	\$
Tupu 'osi tukuhau'i	1,414,055	1,637,768
Pa'anga mei he Ma'u 'Inasi	20,287,903	19,722,281
Tupu mei he Pa'anga 'a e Ma'u 'inasi	6.97%	8.30%

ANNEX 2

Approved by the Board
3rd March 2014

KAU PULE MA'OLUNGA

Talekita Pule & CEO

Leta Havea Kami (fakahoko 'aho 2 Sepitema 2013)

Tokoni Talekita Pule

• Fakalahi e Ngaahi fo'ou 'a e Pangike	Seini Movete
• Pa'anga	Hasiloni Fungavai
• Tokangaekina Tu'unga Ta'epau & Nō	Sitino Maka

'ULU'I 'OFISI

Kau Pule

• Va'a Nō- Tongatapu	'Elisapesi Fineanganofa
• Va'a Nō-Vahe 1 & 2	Saia Talau
• Va'a Nō Palopalema	Samisoni Masila
• Va'a Tali e Nō/Ngaue Fakano	Lata Kava
• Va'a Pa'anga mo e Patiseti	Fusipeau Fifita
• Va'a Komipiuta	Siokatame Havili Movete
• Va'a Ngaue Komipiuta	Silia Tupou
• Va'a 'a e Kau Ngaue	Lu'isa Manuofetoa
• Va'a Fakalele Ngaue	Vika. T. Vea
• Va'a 'ekonomika & Fale'i fakapisinisi	Siosina Paongo

NGAAHI 'OFISI 'O E PANGIKEE

Kau Pule

• Va'a 'i Vava'u	'Eliki 'Ofa
• Va'a 'i Ha'apai	Tokotaha Fonua
• Va'a 'i 'Eua	Tau'atevalu Mafi
• Va'a 'i Niuatoputapu	Lavinia Ika
• Va'a 'i Niuafo'ou	Viliami Fifita
• Va'a 'i Tatakamotonga	'Atelaite Moala Fifita
• Va'a 'i Hihifo	Mosese Fifita